

EGY FIU SZENVEDÉSE

ELBESZÉLÉS

**IRTA
MEYER KONRÁD FERDINÁND**

**FORDITOTTA
HEVESI SÁNDOR**

**BUDAPEST
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-104-1 (online)
MEK-15866

A király belépett Maintenon asszony szobájába és - levegőre szomjazván - amily érzéketlen volt az időjárás iránt, szokott fejedelmi modorában minden szó nélkül kinyitott egy ablakot, amelyen keresztül olyan erővel áramlott be a nyirkos őszi levegő, hogy a finom szervezetű asszony dideregve húzta össze magát három vagy négy szoknyájában.

Egy idő óta megnyúltak XIV. Lajos mindennapos látogatásai a vele egykorú asszonynál. Gyakran már az alkonyi órákban megjelent s ott maradt, míg a kései vacsorára terítettek. Ha ilyenkor aztán nem dolgozott minisztereivel, diszkrét barátnője mellett, aki figyelmesen és szótlánul temetkezett karosszékebe; ha az időjárás nem kedvezett vadászatnak vagy sétának, ha a hangversenyek - leginkább, vagy csakis egyházi zene - nagyon is sűrűn ismétlődtek: akkor nehéz volt kitalálni a módját, miképpen lehessen az uralkodót álló négy órán keresztül szórakoztatni vagy mulattatni. Molière szókimondó muzsájának, Lavallière kisasszony gyöngédségeinek és ájuldozásainak, Montespan asszony merész viselkedésének és eredeti élczeinek s még sok egyébnek megvolt a maguk ideje; mindez elmúlt alaposan, megfakult, mint a színehagyott kárpit. A király, aki dolgos volt egész életében, most már mértékletessé vált, beérte szinte kevéssel is és eljutott ahhoz az asszonyhoz, aki szerette a tartózkodást és a félhomályt.

Szolgálatkész, behizelgő, nélkülözhetetlen s kora daczára csupa báj volt Agrippe d'Aubigné unokája. Volt benne egy oktató, nevelőnői vonás, hajlandóság, tekintélylyel hatni a lelkekre, aminek szabad csapongást engedhetett Saint-Cyrben, ahol a főrangú kisasszonyokat nevelte. De ez a hajlandóság meghódolt parancsolója előtt s hozzásimult a király nagyobb bölcsességéhez. Ehhez képest, ha Lajos hallgatott, a marquisenek sem volt több mondani valója, kiváltképpen, ha mint ma este is, valami okból elmaradt a király unokájának neje, a fiatal savoyarde, a világ legmulatságosabb teremtese, aki életet és kaczagást hozott mindenüvé gyermekességével és gügyögő hizelkedésével. Maintenon asszony, aki ilyen körülmények között nem minden aggodalom nélkül vette észre a király belépését, megnyugodott mostan, mert Lajos alig észrevehetően vidám, de élénk arczából, amelynek vonásait igen jól ismerte, azt olvasta ki, hogy neki magának van, még pedig érdekes mondanivalója. Lajos becsukta az ablakot s egy karosszékebe ereszkedett.

- Madame, mondotta - ma délben Père Lachaise elhozta hozzám utódját, Père Telliert.

Père Lachaise esztendők óta gyóntatója volt a királynak, aki az ősz jezsuitát teljes roshtagsága és siketsége daczára sem akarta elbocsátani maga mellől s úgyszólván elnyűtte; mert nagyon hozzája szokott és minthogy - szinte lehetetlen! - határozatlan, de mégis meglévő félelemből úgy tartotta, hogy nem vehet más rendből gyóntatót, ezt a tiszteletreméltó embert még romjában is többre becsülte a fiatalabb és törekvőbb jézustársasági atyáknál. De mindennek megvan a határa. Père Lachaise szemmel láthatólag sorvadott halálra és Lajos nem akart gyilkosa lenni lelkiatyjának.

- Madame, folytatta a király, - új gyóntatóm nem szép s termetre sem derék; farkas-arcza van és kancsal. Szinte visszataszító jelenség, de úgy ajánlták nekem, mint olyan embert, aki szigorú önmaga és mások iránt s akire bátran rábízhatom magamat, és ez a földolog.

- Mennél rosszabb a csatorna, annál kitünőbb a benne folyó mennyei nedü - jegyezte meg a marquise épületesen. Nem szerette a jezsuitákat, akik ellene dolgoztak, hogy a felség házasságra lépjen Scarron özvegyével és tágítható moráljuk alapján kijelentették, hogy a szakramentum ebben a királyi esetben fölösleges. Így tehát, ha volt rá alkalom, alattomban szívesen megmarta a jámbor atyákat. Most azonban hallgatott s mandulaformájú, szinte mélabús szemei szerény figyelemmel tapadtak felséges ura arczára.

A király keresztbevetette lábait s gyémántos cipőcsatjai villogását nézve, odavetőleg mondotta:

- Ez a Fagon! Már kiállhatatlanná válik. Mi mindent megenged magának!

Fagon, a király koros háziorvosa s a marquise védence volt. Maintenon asszony és Fagon minden áldott nap együtt voltak a királylyal s arra az esetre, ha előbb hal meg, mint ők mindketten, választottak maguknak azilumot, a nő Saint-Cyrt, az orvos a fűvészkertet, hogy uruk halála után odazárkózzanak és eltemessék magukat.

- Fagon végtelenül ragaszkodik önhöz, mondotta a marquise.

- Mindenesetre, de bizonyos, hogy túlsokat enged meg magának, vetette közbe a király s homlokát ránczolta könnyedén, kicsit komikusan.

- Mi történt?

A király elbeszélte s hamar a végére jutott. A mai kihallgatáson megkérdezte új gyóntatójától, rokonságban vannak-e a Tellierk a de Tellierkel, a kancellár családjával. De az alázatos páter rögtön tagadólag felelt s nyíltan egy alsó-normandiai paraszt fiának vallotta magát. Nem messze állott Fagon egy ablakmélyedésben, állát bambuszbotjára támasztva. Onnan, a jezsuita hajlott háta mögül súgta halkán, de érthetőleg: - Te semmirekellő! Megfenyegettem őt az ujjammal, mondotta a király.

A marquise elcsudálkozott.

- E becsületes tagadás miatt nem szidalmazhatta Fagon a páttert. - Más oka volt bizonyosan, mondotta értelmesen.

- Mindamellet, madame, illetlenség volt tőle, hogy többet ne mondjak. A jó Père Lachaise, természetesen, aki öregségére megsiketült, nem hallotta, de én tisztán hallottam minden szótagot. - Te nyomorult! vágta oda Fagon a páternek, és a szidalmazott összerázkódott.

E változattól mosolyogva következtette a marquise, hogy Fagon nyersebb kifejezést használt. A királynak a szája szöglete is rángatózott. Kora fiatalságától fogva törvénynek ismerte, természete is hajlott arra és élete fogytáig ki is tartott amellet, hogy soha, még ha elbeszél is valamit, durva, szidalmazó, röviden, királyhoz nem illő szót ajakára ne vegyen.

Homályba borult a magas terem és mikor a komornyik az asztalra állította a két barátságos karos gyertyatartót s azután hátrafelé huzódott: egyszerre láthatóvá lett egy észrevétlen belépett hallgatózó, egy furcsa jelenség, egy tiszteletreméltó torzalak: ferde, púpos, sajtóságos formájú kis agg; aszott kezét előretolt álla alatt hosszú, aranygombos bambuszbotjára támasztja, feje előrenyúl, az arcza fehér, szemei kísértetiesen kékek.

Fagon volt.

- Te semmiházi, te gazember! - mondottam kurtán, Sire, és csak igazat szóltam, hallatszott most gyöngye, izgatottságtól remegő hangja. Fagon tisztelettudóan bókolta a királynak s udvariisan a marquisenak.

- Sire, hogy jelenlétedben így bántam egy pappal, vagy azért volt, mert az aljassággal szemben ma is csak lobbanékony ifju vagyok, vagy azért, mert a tisztos kornak joga van az igazmondáshoz. Vajjon azt hiszed, csak az a színjáték háborított föl, melyet a páter előadott, mikor az a tagbaszakadt, szélescsontú, farkaspofájú mulya csúszott-mászott, hajlongott előtted, Sire, és a rokonsága után való nyájas tudakozódásodra gyanus önlealázkodásában nem talált elegendő szót saját semmiségének a megbizonyítására?... Hová gondol felséged? - utánozta Fagon a páttert - hogy én rokonságban volnék olyan előkelő urral? Oh dehogy! Közönséges ember fia vagyok! Egy alsó-normandiai paraszté! Egészen közönséges ember az

atyám! - Már ez a semmirekellő beszéd, ahogy tulajdon apját emlegette, ez a csúszó-mászó, képmutató, gyökerestül hazug alázatosság, ez a mélyesleges hamisság megérdemelte bőségesen, hogy gaznak nevezzem. De a marquisnak igaza van: volt még egyéb is, valami utálatos, és ördögi dolog, melyért boszút állottam, fájdalom, csak szóval; egy gáztett, egy bűn, mely ez alattomos farkas láttára megint oly elevenen vetődött föl szemem előtt, hogy az én álmosan hullámzó vérem is forrni kezdett. Mert Sire, ez a gonosztévő meggyilkolt egy nemes fiut.

- Kérlek, Fagon, mondotta a király, miféle mese ez!

- Mondjuk, hogy ő vitte a sírba, enyhítette a vádat az orvos pokoli gúnynyal.

- Ki volt az a fiu? kérdezte szokott, tárgyilagos módján a király, aki nem szerette a kitérőket.

- Az ifju Boufflers, a marsallnak első házasságából való fia, - felelte Fagon szomorúan.

- Julian Boufflers? Ha jól emlékszem, mondotta a király - és emlékezőtehetsége ritkán hagyta cserben - 17...-ben halt meg, a jezsuitáknál, agyvelőgyulladásban, melyet a szegény gyermek nyilván a túlsok munkától kapott, és minthogy Père Tellier abban az időben ott intézeti elüljáró lehetett, mindenesetre, nagyon képletesen szólva, - csúfolódott a király - ő vitte halálba a tehetségtelen, de a tanulásban makacs fiut. A gyermek ugyanis túlerőltette magát, amint apja, a marsall maga beszélte nekem.

Lajos a vállát vonta. Ez volt az egész. Ő érdekesebbet várt.

- A tehetségtelen fiut, - ismételte az orvos és elgondolkozott.

- Igen Fagon, adta vissza a szót a király, a fiu föltűnően tehetségtelen volt, amellet félénekbb és kishitűbb akármelyik leánynál. Egy Marly-napon volt, hogy a marsall bemutatta nekem a fiut, akinek megadtam volt az apai jószághoz való jogot. Láttam, hogy a nyalka, formás ifju, akinek ajkai fölött serkedett már az első pehely, meg van indulva és szívből akar köszönetet mondani nekem, de olyan siralmasan dadogott, oly kínosan irult-pirult, hogy csakis az ő megnyugtatóására, vagy legalább is, hogy békében hagyjam, ezzel a szóval „Jól van” megfordultam, sokkal hamarabb, mintsem az atyja miatt óhajtottam volna.

- Én is emlékszem arra az estére, egészítette ki a marquise. A fiu boldogult édesanyja barátnőm volt s a gyermeket kudarcza után magamhoz szólítottam, ahol aztán csöndesen és szomorúan, de hálásan és szeretetreméltóan viselte magát, anélkül, hogy legalább külsőleg nagyon is mélyen érezte volna a szenvedett megalázást. Még szólasra is bátorkodott, szívhez szóló hangon beszélt közönséges, mindennapi dolgokról és közelségem - irigyeket szerzett neki. Nagyon rossz napja volt az a gyermeknek. Az udvarban mindenki, akinek nem Lajos a neve, csúfnevet kap, (a finomeszű marquise tudta, hogy az ő merő ellentéte, a derék és rettenetes pfalzi asszony, az orleansi anyaherczegné neki adta a legcsunyábbat), veszedelmes csúfnevet, mely meg tudja mérgezni az életet és Saint-Cyrben a növendékeket nagyon szigorúan tiltottam el ettől a mulatságtól. A szerény fiunak is adtak gúnynevet, amely szájról-szájra járt és suttozták e nevet talán rossz szándék nélkül ártatlan és viruló ajkak is, amelyek pár évvel később aligha huzódoztak volna a csinos fiutól.

- Micsoda nevet? - kérdezte Fagon kíváncsian.

- Le bel idiot... s egy pár gögös szemöldök rángatózásából kiolvastam, kinek köszönheti a gyermek a csúfnevet.

- Lauzun? - találgatta a király.

- Saint-Simon, igazította helyre a marquise. Hiszen udvarunkban ő a fül, amely hallgatózik, a kémkedő szem, mely megvigyáz mindnyájunkat - a király elkomorodott - és az ügyes kéz, mely éjszaka idején, zárt ajtók mögött valamennyiünkről szenvedélyes torzképeket vet papírra! Ez a nemes herceg, Sire, nem átalotta megbélyegezni azt az ártatlan gyermeket egy

kegyetlen igével, csak azért, mert én, akit lelkéből utál, mi rosszat sem sejtve, örömet találtam a gyermekben s pár jó szót szólottam hozzá.

Igy tüzelte és ingerelte a királyt a szelid asszony, de a hangja tisztán csengett s még össze sem ránczolta a homlokát.

- A szép tompaelméjű - ismételte Fagon lassan. Nem rossz. De ha a herceg, akinek nemcsak rossz tulajdonságai vannak, ismeri vala a gyermeket, a hogy megismertem én s bizony mondom, hogy elfeledni sem tudom: lelkemre, az epés Saint-Simon megbánta volna, amit tett. És ha látja vala a gyermeket halála órájában, amikor ez lázas látományaiban, királya nevével az ajakán azt hitte, hogy az ellenséges tűzbe rohan - korunknak titkos ítélőbirája - ha ugyan igazat szól a mende-monda, mert hiszen senki sem látta őt az íróasztalánál - csodálta volna a fiut és egy könnyet sírt volna utána.

- Ne többet Saint-Simonról, Fagon, kérlek, mondotta a király s szemöldökét ránczolta. Csak írja meg, amit igaznak hisz. Leselkedjem talán az íróasztalok körül? A nagy történelemnek is kezében ónja és korom s mivoltom szerint igazságosan fog megítélni. Ne többet róla. De sokat, mindent, amit tudsz, a fiatal Boufflers-ről. Derék fiu lehetett. Ül le és beszélj.

Barátságosan mutatott egy székre s hátratámaszkodott a magáéban.

- Beszélj szépen és nyugodtan, Fagon, kérte a marquise s órája ékes mutatóira nézett, amelyek csodálatos gyorsan haladtak előre.

- Sire, engedelmeskedem, de van egy alázatos kérésem. Ma jelenlétedben gonoszul bántam Père Tellier-vel; tapasztalatból tudom, ha egy nap erőt vesz rajtam a szokimondás, igen könnyen visszaesem. Mikor Madame de Sablière a jó - vagy mondjuk, hogy nem jó - Lafontainet, a mesefáját, ahogy ő nevezte, kiásta a rossz földből, ahol gyökeret vert volt és átültette megint a jó társaságba: a meseíró beleegyezett, hogy újra tisztességes emberek között éljen, de csak azzal a föltétellel, hogy minden este joga legyen három „szabadalomhoz”, már amit ő nevezett szabadalomnak. Ilyen és ettől különböző módon kérek én is három „szabadalmat”, ha azt kívánod, hogy elmondjam a történetet.

- Megadom! - fejezte be a király.

Közelebb hajolt egymáshoz a három fej: az orvos erőteljes koponyája, a király olimpusi fürtös feje s a nejeének finom arczéle: a magas homlok, az orr és száj bájos vonala, az alig észrevehető kettős áll.

- Abban az időben, amikor életben volt még felségednek legnagyobb költője - így kezdte a házi orvos, aki a szinpadon csúfolódott a halállal, mely pedig már célba vette az ő beteg mellét, azt a remekművet. A képzelt beteg-et felséged színe előtt is eljátszották, itt Versailles-ban. Én, noha egy Homérral vagy Vergillel töltött áhítatos órát, az ókori költészet hullámvérését a boltozatos ég alatt többre becsülöm a szinpadra vitt jelenvalóság rikító lámpáinál s eltorzított emberarczainál, mégsem maradhattam el onnan, ahol az én foglalkozásomat gúnyolják ki, vagy ahol talán a magam, vagy a mankóm képmását - itt fölemelte bambuszbotját, amelyre még ülés közben is rátámaszkodott - mutatják meg a világnak. Nem így lett.

De még ha Molière megörökített volna is valamelyik bohózatában, igazán nem vehettem volna rossz néven attól, aki komikai színben látta és ábrázolta a saját fájdalmas érzéseit is. Molière utolsó darabjai! nincs azoknál külömb. Ez a szuverén vigjáték, amely természetesen nemcsak a félszegséget, hanem kegyetlen gyönyörűséggel magát a legemberibb érzést is olyan gúnyos világitásba teszi, hogy ez beletorzul. Példának okáért, van-e megbocsáthatóbb dolog, mint mikor az atya tart valamit a gyermekéről, büszke ennek a tehetségére és egy kissé vak a saját husa és a saját vére gyöngéi iránt? Persze, nevetséges és kihívja a gúnyt. Így

dicséri A képzelt beteg-ben is az együgyü Diaforius még együgyűbb fiát, Tamást, aki valószínű tökfilkó. De hiszen felséged ismeri azt a jelenetet.

- Szerezz örömet nekem azzal, hogy elmondod, szólt a király, aki családi veszteségei és nyilvános bajai óta komolyan élt s tartózkodott a vigjáték muzsájától, de akinek a nevető izmai önkénytelenül megrándultak, mikor eszébe jutott a jó czimbora, akit hajdan szivesen túrt maga mellett s akinek alakjaiban sokat gyönyörködött volt.

- Nem azért mondom - játszotta Fagon Diaforius orvost, akinek szerepét sajátos módon könyv nélkül tudta - mert az apja vagyok, de merem állítani, van okom rá, hogy elégedett legyek ezzel a fiammal itt, s mindenki, aki látja, úgy beszél róla, mint olyan ifjuról, akiben semmi hamisság nincsen. Sohasem volt valami nagyon eleven képzelőtehetsége s nincs benne az a tűz sem, amelyet némely ifjuban talál az ember. Kis korában sohasem volt ugynevezett eleven eszű, pajkos gyerek. Szelidnek, békésnek, hallgatagnak láttuk mindig. Szavát nem lehetett venni és a gyermekjátékokban soha részt nem vett. Nagy munkába került, míg megtanítottuk olvasni s kilencz éves korában még a betűket sem ismerte. Sebaj, mondtam magamban, kései fának legjobb a gyümölcse s könnyebben enged a homok, mint a márvány - és így tovább.

Ezt a lassan csepegő csufolódást mélységes gunynyá fokozta a szinpadon a földicsért fiúnak kimondhatatlanul együgyű képe s a nézők sem tudtak ellenállni a kacagásnak. Szemem megakadt egy megindító szépségű szőke asszonyon s kutatni kezdett egyszerű vonásainak lassan változó kifejezésében. Eleinte örült a nehezen, de szorgalmasan tanuló gyermek jogos dicséretének, bármilyen rosszul festett is az az ifjú a szinpadon, azután szomorú csalódást mutatott az arcza, mikor észrevette, anélkül, hogy fölfogta volna igazán, hogy a költő, akinek egyszerű szavai azt sejtették, hogy komolyan veszi a dolgot, voltaképpen csak véres gúnyt űz az apai elvakultságból. Persze Molière, a nagyszerű gúnyolódó mindent oly természetesen, oly igaz módra ábrázolt, hogy lehetetlen volt pörbe szállani vele. Egy kínosan visszafojtott fájdalmas köny gördült végig a szomorú asszony gyöngéd arczán. Most már tudtam, hogy anyja, akinek tehetségtelen fia van. Abból, amit láttam és megfigyeltem, matematikai pontossággal következtettem erre.

Boufflers marsall első felesége volt.

- Ha nem mondod is meg a nevét, leírásodból ráismertem az én édes, szőke barátnőmre, sóhajtotta a marquise. Valóságos csoda volt, csupa ártatlanság, szívbéli egyszerűség, rosszaság, hamisság nélkül, hazugságról, álnokságról nem is tudott.

A két asszony barátsága - melynek oly megható emléke maradt a marquise szívében - igaz barátság volt és jótékony hatású mindakét félre. Maintenon asszony ugyanis a magasba törekvés súlyos esztendőiben, mialatt ez a titokban becsvágyó asszony szívós simulékony-sággal, kitartó következetességgel, mindig vidáman és mindenütt szolgálatkészen királyt hódított magának, a kor legnagyobb királyát: okos szemeivel a hozzá nem hajlandó és ellenséges udvari dámák seregéből kiválasztotta azt a romlatlan, előkelő teremest s pár jó szóval, apró szivességgel magához csatolta. A két asszony aztán kölcsönösen segítette és fődözte egymást, egyik a születésével, másik az értelmével.

- A marsallné erényes, nemes magatartású asszony volt, dicsérte a király, mialatt emlékezetében fölmerült a bájos növésű, kedves arczú, hamuszőke, fürtösfejű asszony képe.

- A marsallné ostoba volt, mondtotta Fagon kurtán. - De ha én, nyomorék, szerettem valaha asszonyt - pártfogónőmön kívül - (s hódolattal bókolt a marquisenak) s odaadtam volna egy asszonyért az életemet, ezért a Boufflersnéért megtettem volna.

Nemsokára azután szorosabb ismeretséget kötöttem vele, fájdalom, mint orvos. Mert egészsége gyöngye lábán állott s minden bája kilobbant hirtelen, mint a gyertyavilág, ha ráfujnak. Pár nappal a halála előtt magához hivatott s csodálatosan egyszerű szavakban tudtomra adta, hogy halálán van. Megérezte azt, amit az én tudományom nem vett észre. Belenyugszik a rendelésbe - mondotta - csak egy gond gyötri: fiának sorsa és jövője. Jó gyermek, de tehetségtelen, mint jómagam, panaszkolta szomorúan, de minden elfogódottság nélkül... Nekem könnyű volt az élet, csak engedelmelkednem kellett a marsallnak, aki olyan ember, hogy semmit sem bíz másra s aki a háztartási teendőkre szorított volna akkor is, ha okos asszony vagyok. Hiszen ismered őt, Fagon, szenvedhetetlen és mindent maga intéz. Hogy a társaságban szóval voltam, vagy, ha beszéltem is, csak a legközönségesebb dolgokra szoritkoztam, hogy valami tudatlanságot vagy oktalanságot ne mondjak: ez kedvére való volt a marsallnak, mert őt egy elmés, csillogó asszony csak nyugtalanította volna. Én hát simán jártam meg az életet. De a gyermekem? Julian az apja fia, neki szerepelnie kell a nagyvilágban. Rátermette-e erre? Hihetetlenül nehezen tanul, pedig iparkodik, igazán iparkodik, mert nagyon derék gyermek. A marsall újra meg fog házasodni, okos nőt vesz feleségül, aki életrevaló fiukkal fogja megajándékozni. Nos hát, nem kívánom én azt, hogy Julianból rendkívüli ember váljék, ami lehetetlenség, hanem csakis azt, hogy ne legyen része nagyon is kemény megaláztatásokban, ha el fog maradni testvérei mögött. Ez a te dolgod, Fagon - legyen gondod arra is, hogy testileg túl ne erőltessék. Ne téveszd ezt szem elől, kérlek. A marsall észre sem veszi az ilyesmit. Hiszen ismered. Háborún, országhatáron, várakon jár az ő esze... Nélkülözhetetlen embere a királynak s asztalnál is elmerül a hivatalos ügyekbe, egyszerre csak térképet hozat, ha ugyan ő maga nem szalad el érte; vagy boszankodik egyik íródiákjának délelőtt fölfedezett hanyagsága miatt, hogy a mindinkább elharapódzó kötelesség-mulasztás mellett ma már semmit sem lehet az íródiákokra bízni. Ha azután véletlenségből eltörik egy tányér vagy csésze, az ingerlékeny ember szitkokra ragadtatja magát. Rendesen némán vagy egyhangúan ül az asztalnál, összeráncolt homlokkal, anélkül, hogy ügyet vetne a gyermekekre, aki csügg minden tekintetén, a nélkül, hogy kérdezősködnék előmeneteléről, mert fölteszi, hogy egy Boufflers megteszi magától kötelességét. És Julian végső erejét is meg fogja feszíteni... Fagon, ne engedd, hogy kár essék benne. Légy pártfogója a fiúnak. Segítsd, hogy épen kerüljön ki a serdülés korából. Bátran beleavatkozhatol a dologba. A marsall tart valamit rólad és fog hallgatni tanácsodra... Franciaország legbecsületesebb emberének mond téged... Tehát megígéred, hogy pótolni fogod helyemet a gyermeknél... Állasz szavadnak és azonkívül...

Megfogadtam a marsallnének és nem halt meg nehéz szívvvel.

Az ágy előtt, amelyen feküdt, megfigyeltem a gondjaimra bizott gyermeket. Könyben ázott, melle zihált, de nem vetette magát kétségbeesetten a halottra, nem érintette meg az élettelen ajkat, hanem letérdelt az anyja mellett, megragadta kezét s megcsókolta, ahogy szokta mindig. Fájdalma mély volt, de szemérmes és tartózkodó. Én férfias természetre következtettem belőle, korán gyakorolt önuralomra és nem tévedtem. Egyébiránt Julian akkoriban körülbelül tizenhárom esztendő, csinos fiu volt, anyja lelkes szemével, megnyerő vonásokkal, alacsony homlokra boruló göndör fürtökkel, hibátlan testalkotással, melynél fogva mesterien csinált minden testgyakorlatot.

Miután a marsall ifjúságának élettársát elföldelte volt s esztendővel utóbb egybekelt Grammont marsall legifjabb leányával, azzal a mélységesen okos, olajszinű, szikár teremtéssel, akit mindnyájan ismerünk, a maga jószántából velem vitatta meg, miféle iskolába küldjük Juliant; mert az atyai házban nem lehetett többé maradása a fiúnak.

Tanácskoztam a papi nevelővel, aki eladdig felügyelt a gyermekekre s foglalkozott vele. Megmutatta nekem a fiu füzetait, melyek megható szorgalomról, derék kitartásról, egyuttal azonban hihetetlenül közepes elméleti tehetségről tettek tanúságot, a kombináció és dialektika

teljes fogyatékról, föltétlen szellemi szegénységről. Nem volt meg benne az, amit a szó leg-tágabb értelmében elmésségnek mondanak: a beszédnek lobbanó, meleg vagy gúnyos csill-ogása, a leleményesség fordulatossága, a képzelőerő játéka. Csakis a legegyszerűbb fogalom, a legszűkösebb szó állott rendelkezésére a fiunak. Legfőlebb, ha itt-ott egy-egy fordulat megvesztegetett az ártatlanságával s mosolyra indított a gyermekességével.

Sajátságos és szomorú dolog, hogy a házitanító önkénytelenül Molière szavaival szólott növendékéről: Minden hamisság nélkül való gyermek, bizodalommal és hittel minden iránt, tűz és képzelőerő hián, csöndes, békés, hallgatag és - tette hozzá - tele szivbéli jótulajdon-sággal.

A marsall és én azután - válogatnunk nem nagyon lehetett - nem tudtunk jobb iskolát a fiunak egy jezsuita-kollégiumnál; és miért ne lett volna ez Párisban, miután Juliant iskolatársaitól, rangosztályosaitól nem akartuk elkülöníteni. Meg kell engedni az atyáknak: nem pedánsok és lehet dicsérni kellemes tanításukat, szives bánásmódjukat. Jansenista színezetű iskolával nem tudtunk megbarátkozni: a marsall sokkal jobb alattvaló, tudja, hogy felséged nem szenvedheti ezt a szektát s nem akarta könnyelműen elvesztegetni Felséged kegyét; nekem is ugyanez volt az okom - Fagon mosolygott, - meg aztán féltettem a jansenista tanok kemény szigorától, sötét föltevéseitől a gyermeket, akire már amugy is súlyosan nehezedett tehetségtelenségének terhe. A jezsuitáknál könnyű a földi élet, könnyű a mennyországba jutás s ebben ezt alkalmasnak, vagy legalább teljesen ártalmatlannak találtam, mert tudtam, hogy annak a gyermeki szivnek alaptörvénye a becsület.

Azonfölül föltehettem joggal, hogy a marsall sohasem fogja megbántani a jámbor atyákat, tartani sem lehetett ettől, minthogy a marsall egyházi ügyekkel nem törődött s katonaember létére még némi gyönyörűséget is talált abban a szigorú fegyelemben, mely sajátja a rendnek.

De hogyan tartson lépést egy nyilvános osztálylyal az a gyermek, kivel a természet olyan mostohául bánt? A marsall és én itt két különböző segítőre számítottunk. A marsall a gyer-mek kötelességtudására és becsvágyára. Ő maga közepes tehetsége mellett is dicső tetteket vitt véghez a harczmezőn, de nem genialitással, hanem csakis jellembeli tulajdonságaival. Anélkül, hogy tudta, vagy akarta volna tudni, hogy Juliannak még az a közepes tehetsége sincs, melyet neki magának vasszorgalommal lehetett csak értékesíteni, abban a hiszemben volt, hogy az erős akarat előtt nincs lehetetlenség s magát a természetet is lehet kényszeríteni, amint hogy galopinjei is vádolják, hogy parádé alatt szabályellenesnek mondja, ha verejtéket lát meg valakinek a homlokán, mivelhogy ő maga sohasem izzad.

Én pedig bíztam a jezsuiták általános emberszeretetében, nemkülömben abban, hogy nézni fognak a marsall személyére, amihez az atyák nagyon értenek. Beszéltem közülök többekkel s megismertettem őket a gyermek jelességeivel és fogyatkozásaival. Hogy még hathatósabban kössem lelkükre a fiu sorsát, szóba hoztam a marsall előkelő állását, észrevettem azonban mindjárt, hogy erre alig hederítenek. A marsall katona és semmi egyéb, hozzá egyeneslelkű, cselszövésre nem hajlandó, a becsület úgy jár nyomában, mint az árnyéka. Az atyáknak sem félni, sem remélni valójuk nem lehetett tőle. Ilyen körülmények között szükségesnek találtam, hogy olyan ajánlást szerezzek Juliannak, amelynek több lesz a foganatja s egy kis czélzással megértettem a jámbor atyákkal...

Az orvos akadozott.

- Mi az, amit eltitkolsz, Fagon? kérdezte a király.

- Visszatérek rája, dadogta Fagon zavartan és akkor, Sire, szükségem lesz bocsánatodra. Elég az hozzá, hogy az eszköz bevált. Az atyák versengtek egymással abban, hogy megkönnyítsék a gyermeknek a tanulást; a meleg atmoszférában a fiu engedett merevségéből, sovány tehet-sége nyiladozni kezdett, bátorsága izmosodott, szóval, jó helyen volt.

Azután minden a visszájára fordult alaposan.

Ugy félesztendővel azután, hogy Juliant a jezsuitákhoz beadtuk, csunya dolog történt Orleansban, ahol az atyák iskolát tartottak és jószágokat birtak, amelyeket szerettek volna bővíteni és növelni. Négy fitestvér - kurtanemesek - szintén birt ott egy jószágot, amelyen osztatlanul gazdálkodtak s mely tözsomszédságában volt a jezsuiták földjeinek. Mindanégyen a te hadseregben szolgáltak, Sire; a fölszerelés, meg a pénzes bajtársakkal való barátkozás fölemésztette minden készpénzüket s azonfölül adósságba verték magukat. Már most úgy esett, hogy a jezsuiták rendháza összevásárolta a zálogleveleket, egyetlen hitelezőjévé lőn a négy testvérnek s a maga jószántából följánlotta nekik, hogy pótkölcsönnel kerek summára egészíti ki a tartozást, úgy hogy az egész három esztendő után lesz fizetendő, egy évi fölmondással. Azonkívül ünnepies, szóbeli ígérettel kötelezték magukat az atyák, hogy maradhat a tartozás azután is a jószágon, csakhogy a rend szabályai szerint három esztendőnél hosszabb lejáratra nem szabad kölcsönt adni.

És történt ekkor, hogy annak az orleansi rendháznak az atyáit áthelyezték váratlanul a világ másik végére, valóban, úgy tudom, hogy Japánba és azoknak, akik az ő helyükre jöttek, igen érthető módon tudomásuk sem volt elődjeik szóbeli ígéretéről. A három esztendei határidő lejárt, az új atyák fölmondták a tartozást, esztendőre a fiuk nem tudtak fizetni, így hát rájuk olvasták a törvényt.

A jámbor szerzet bele is ült a testvérek birtokába, de ez nem ment lárma nélkül. A négy testvér bekopogtatott minden ajtón, többek között Boufflers marsallhoz is, aki úgy ismerte őket, mint jó katonákat és sokat tartott róluk. A marsall rendes szokása szerint komolyan és alaposan vizsgálta meg az ügyet. Döntő volt a dologban a testvéreknek az az állítása, hogy a jámbor atyáktól nemcsak szóbeli ígéreteket vettek, hanem teljes megnyugtatójukra és minden aggodalmuk eloszlatására leveleket is. Ezek az irások azonban megfoghatatlan módon eltűntek. Vannak ugyan levélformába összehajlított, feltört és üres pecsétű papírok, amelyek csodálatosan hasonlítanak a páterek leveleihez, de ezek egytől-egyig beiratlanok és üresek.

Ehhez képest egy napon, mikor beléptem a marsall dolgozószobájába, éppen azzal volt elfoglalva, hogy ide-oda forgatta azokat a négyszögű, üres papírlapokat s nézegette minden oldalról a nagyító üvegen keresztül. Azzal állottam elő, hogy bizza rám egy órára a papírokat; komolyan tekintett rám és beleegyezett.

Sire, te a tudománynak és nekem ajándékoztál egy fűvészkertet, mely becsületedre válik s építettél a zöldben egy csöndes hajlékot öregségemre. Nem messze e tanyától, az északi oldalon vegyi konyhát rendeztem be, amelyet, úgy ígérted Sire, te is meg fogsz tekinteni. Ott a kérdéses papírokat hathatós és a tudós atyák előtt talán ismeretlen kísérleteknek vettem alája. És ime, az elhalványodott írás feketén jött ismét napvilágra s elárulta a jezsuita atyák csalafintaságát.

- A marsall a terhelő papírokkal nyomban hozzád sietett, felség, - Lajos lassan végigsimította a homlokát - s ott találta Père Lachaiset, aki fölötte elcsodálkozott vidéki rendtestvéreinek ez eltévelyedésén s egyuttal értésedre adta, milyen kiáltó igazságtalanság volna, ha keveseknek vagy egyetlen embernek gondatlansága miatt a jezsuiták egész, nagyszámú, jótékony és példás erkölcsű rendjének kellene szenvednie s hogy az az egy, a vidéki rendház volt főnöke, különben is, mint megbízható forrásból értesült, nemrégiben Japánban a pogányok között a máglyán halt meg, vértanuhalállal.

A dolog ilyen fordulásának legjobban örülhetett a négy testvér. Az adósság felét elengedték nekik az elképedt atyák, a másik felét kifizette egy nagylelkű úr.

A királynak - az a nagylelkű úr ő lehetett - egy arczizma sem rándult meg.

Père Lachaise azután nagyon hálálkodott a marsallnak, kiváltképpen azért, hogy e fárasztó ügyben magára vállalta volt az igazság kiderítését s megmentette a rendet a nem igaz úton való gazdagodás veszedelmétől. Kérte azután - mint nemes ember a nemes embert - hogy ne vonja meg jóakarátát az atyáktól s őrizze meg a titkukat, amit különben Boufflers marsallnak lelkére kötni fölösleges is.

A marsallnak hízelt a szép szó, megígérte, amit a páter kért, csodálatosképpen azonban hallani sem akart arról, hogy az áruló okmányokat kezéből kiadja, vagy megsemmisítse. Hiába kérlelte őt Père Lachaise finom fufanggal, hiába ostromolta határozott követeléssel. Nem, mintha a marsallnak csak eszéágában is lett volna, hogy a veszedelmes leveleket felhasználja a jámbor atyák ellen, de már a többi papírjaihoz tette, amelyeknek fiókozásával és rendezésével tölti idejének harmadrészét. Ez a levéltár - ahogy ő nevezi - temetője minden írásnak, amely egyszer beléje kerül. Így hát a marsall rendszeretete és pedáns szokása miatt állandó veszedelem fenyegette az atyákat, amit ezek nem bocsátottak meg neki. A marsallnak sejtelve sem volt erről s azt hitte, hogy az atyákkal, akiket ő kimélt - a lehető legjobb lábon áll.

Nekem nem ez volt a nézetem és szóba hoztam előtte aggodalmaimat. Sürgettem türelmetlenül, hogy haladék nélkül vegye el a fiut a jezsuitáktól, mert az elfojtott düh, a lenyelt harag, melyet a megcsalódott birásvágy s a lealázott gabság okvetetlenül érez a leleplező iránt, széjjel fog áradni az egész rendben, keresni fog áldozatot és ezt talán, sőt valószínűleg az ártatlan gyermekben fogja megtalálni. Elcsodálkozva nézett rám a marsall, hogy félrebeszél-e, vagy mesét mondok-e neki. Kereken szólva: a marsall vagy rövid eszű, vagy pedig a dekorum kedvéért, még a gyermeke árán is állani akart az adott szónak.

- De Fagon, mondotta - ugyan már mi köze van Juliannak ahhoz a vidéki históriához? Hol van itt az igazi összefüggés? Egyébiránt, ha az atyák kissé szigorúbban fogják is, az nem árt meg neki. Ugy is meglehetősen elkényeztették. Most vegyem el tőlük a fiut? Ez nem volna nemes dolog. Mindjárt a világ nyelvére kerülne, puhatólnák talán az okokat, kikaparnák az egész mocskos pert s én szőszegés színében állanék a világ előtt.

A marsall csak becsületének nimbuszát nézte, ahelyett, hogy gondolt volna gyermekére, akit talán egész életében egy beható pillantásra sem méltatott. Kedvem lett volna elverni őt mankómmal, amiért olyan férfiasan állott szavának.

És aztán megindult a dolog a maga útján, ahogy előre tudtam.

Nem föltűnő módon, nem is hirtelen, sőt nyilvánvaló igazságtalanság nélkül a jezsuita tanárok elejtették a fiut, akiben gyűlölni kezdték gyermekét annak az embernek, aki megsértette a rendet. Közülük nem mindnyájan, a legjobbak meg éppen semmit sem tudtak a dolgról; de tudták mindnyájan, hogy Boufflers marsall megszégyenített és megkárosított bennünket és gyűlölték őt valamennyien.

A lappangó boszú finom mérge áradt széjjel a kollégiumi termék levegőjében. Nemcsak az előzékenység szűnt meg Julian iránt, de minden méltányos tekintet is. A gyermek szenvedett. Minden nap és minden órában érezte, hogy meg van alázva, nem hangos feddéssel, nem is szidással, ami nem szokása az atyáknak, hanem finoman és tárgyilagosan, egyszerűen azért, hogy azt a gyöngé, szőke fejét nem támogatták többé barátságosan s a megtagadott alamizsnára szoruló szellemi szegénységét magára hagyták egész pőreségében. Kétségbeeső becsvágytól tüzelve most a gyermek megtoldotta éjszakai virrasztását, megkurtította erőszakosan az alvásra szánt időt, ölte az agyvelejét, aláásta egészségét - beszélni sem szeretek róla, mert elfut a méreg.

Fagon szünetet tartott és lélekzetet vett.

Ezalatt átvette a szót a király s nyugodtan jegyezte meg:

- Kérdezem magamtól, Fagon, hogy mi igaz mindezekből? Már tudniillik ebből a hallgatag összeesküvésből tudós és értelmes emberek részéről egy gyermek ellen s ebből az évődő gyűlöletből egy egész rend részéről egy alapjában olyan ártalmatlan ember iránt, amilyen a marsall, aki különben egész lovagiasan bánt velük. Rémeket látsz, Fagon. Pártosság szól belőled és ki tudja - örökös balitéleted mellett talán személyes gyűlölséget is táplálsz az érdeemes szerzet iránt.

- Ki tudja? dadogta Fagon.

Arcza elfakult, amennyire még elsápadhatott, szemei lobogtak. A marquise aggódni kezdett s megérintette titokban védencze karját, anélkül, hogy ez megérezte volna az óvó kezét. Maintenon asszony tudta, hogy a heves öreg ember, ha ingerlik, egészen kifordul magából és hihetetlen szavakat mond még a királynak is, aki természetesen testi állapota régi és alapos ismerőjének elnézett olyat, amit másnak egykönnyen meg nem bocsátott volna.

Fagon remegett. Összefüggéstelen szavakat hebegett s szavai úgy keveredtek össze, mint a katonák, amikor fegyverük után kapnak.

- Nem hiszed, felség, ösmerője az emberi sziveknek, nem hiszed, hogy a jezsuita atyák mindenkit, aki őket tudva, avagy nem tudva, megsértette: gyűlölnék halálosan? Nem hiszed, hogy ezek az atyák nem ismerik sem a jót, sem a rosszat, sem az igazat, sem a hamisat, hanem csak az ő társaságukat?

Fagon kaján mosolyra vontja ajkát:

- Nem akarod hinni, felség.

- Mondd meg nekem király, tudója a dolgoknak - őrzöngött Fagon, más tárgyra ugorva - mint-hogy már a dolgok hihetőségéről van szó, nem tudod elhinni, hogy birodalmodban a protestánsok megtérítésére erőszakot használnak?

- Ez a kérdés, válaszolta a király fölötte komolyan - mai három szabadalmod közül az első. Felelek rája. Nem, Fagon. Ebben a térítésben, elenyészően kevés esetet nem számítva, nem használunk erőszakot, mert én egyszer és mindenkorra határozottan eltiltottam és mert az én parancsaimnak engedelmességet szoktak. Senkinek lelkiismeretére kényszert nem gyakorolnak. Az igazhit ez idő szerint százezreken diadalmaskodik, de saját belső, elhithető erejével.

- Père Bourdaloue szónoklatai révén! hangzott gúnyosan és metszőn Fagon hangja.

Azután elhallgatott. Szemeiből a rémület meredt ki, szemben a mérhetetlen elvakultság, a balitélet e kőfalával, az igazság e teljes megfojtásával.

Egy ideig titkos borzadással nézte a királyt és asszonyát.

- Sire, ne hidd, így folytatta, - hogy pártos vagyok s hogy protestáns elődeim vére szült belőlem. Kiszakadtam egy tiszteletreméltó egyházból. Miért? Mert én hiszem bár az Istent, akitől nem tágítok s aki ne hagyjon el öreg napjaimban, de vallásról, hitről, ahány csak van e világon, úgy gondolkodom, mint Lucretius abban a nevezetes versében...

Sem a király, sem Maintenon asszony nem ismerték azt a verset, de sejtették mindketten, hogy Fagon nem értett jámbor dolgot.

- Tudod-e, Sire, hogyan halt meg atyám? suttogta Fagon. Titokban maradt, de neked elmondom. Szelid ember volt s feleségét és gyermekeit (ezek között én nyomorék voltam a hatodik, az utolsó) becsületesen és szűken tartotta el Auxerreben gyógyszerek után való keresményéből, mert Auxerreben egészséges a levegő és tömérdek a patika. A hithű lakosok, akik szerették atyámat és igen jó szívvél voltak hozzá, vissza akarták téríteni az egyház

kebelébe, de erőszak nélkül, mert te mondtad, Sire, hogy senkinek a lelkiismeretére kényszerít nem gyakorolnak. Összebeszéltek hát, hogy kerülni fogják a protestáns patikát. Atyám elesett kenyereitől és mi éhezünk. Mint mindenütt, ott is a jezsuita atyák voltak a fő bajszerzők. És ekkor atyám meghasonlott önmagával. Kitért. De a szigorú protestáns hitelnek nem szakadnak ki egykönnyen az olyan agyvelőből, amelyben még a gyermekesztendők alatt vertek gyökeret és ezért a szegény ember nemsokára önönmagában Judást látott, aki elárulta az Urat és úgy tett és úgy járt, mint amaz.

- Fagon, mondotta a király méltósággal, - te megszólalt a szegény Père Telliert, hogy izléstelenül beszélt atyjáról s te most éppen olyan kegyetlenül és leplezetlenül szólsz a magadéről. Fátynak kell az ilyen áldatlan dolgokra.

- Sire, válaszolt az orvos, - igazad van és az illendőség dolgaiban, nekem is csak úgy, mint minden francziának, te vagy a törvény. Természetes, hogy ebben a hamis világban akárhányszor olyan hangulat szállja meg az embert, hogy még a véres, még a legfájdalmasabb dologról is leszakítjuk a ráboruló fátynak...

De Sire, nagyon is korán használtam föl három szabadalmam közül az elsőt és valóban kedvem volna rögtön használni a másodikat is.

Az orvos elváltozott vonásaiból azt olvasta ki a marquise, hogy haragja elszállott s hogy az ilyen kitörés után ezen az estén visszaeséstől már nem kell tartani.

- Sire, mondotta Fagon szinte könnyelműen, - ismerted-e alattvalódat, az állatfestő Moutont? Fejedet rázod felség? Így hát használom azt a nagy szabadalmat, hogy ezt a kevésbé udvarképes, de történetemben szerepet játszó művészt bemutassam neked, nem ugyan elevenen, fején lyukas kalapjával, szájában pipacsutorával - még most is érzem a kanaszterét - ingujjban és lecsuszott harisnyákban. Külömben is már sirjában nyugszik. Te nem szereted a hollandusokat, Sire, sem bucsús képeiket, sem pedig fesztelen természetüket. Tudd meg, felség, hogy volt neked egy festő, aki korlátlan és élethű modorában hollandusabb volt a hollandus mestereknél.

Ez a Mouton, Sire, közöttünk élt és festegette legelésző teheneit, porfelhőbe takart ürünyáját, anélkül, hogy csak halavány sejtelve is lett volna arról a sok nagy és fenséges dologról, amit a te korod teremtett, felség. Ismerte talán költőidet? Távolról sem. Püspökeidet és szónokaidat? Még a nevükről sem. Moutont sohasem tartották keresztviz alá. Államférfiak, Colbert, Lyon és a többiek? Mouton sohasem törődött velük. Hadvezéred, a madárképű Condé, Turenne, Luxembourg és a szép Gabriele unokája? Ez utóbbit mégis ösmerte, mert Anetban egy termét telefestette hihetetlenül szemtelen kompozíciójú szarvasvadászatokkal. Vendome szívelte Moutont és ez hercegi pártfogóját csupa magasztalásból marhának nevezte, ha ugyan szabad kiejteni ezt a szót felséged előtt. Ismerte Mouton a mi korunk világító napját? Tudott a te létezésedről, felség? Hihetetlenül hangzik, de Mouton talán még azt a nevet sem ismerte, amelylyel tele van a világ; nem ismerte talán a te nevedet sem, felség, noha aranyaid nagy ritkán megfordultak az ő kezén is. Mert Mouton nem tudott olvasni, éppen úgy, mint kedvence, a másik Mouton.

Ez a másik Mouton, egy széles koponyájú, értelmes szemű uszkár, rendetlen csomóban lelógó, kócos, fekete bozonttal a homlokán - már a faja korlátain belül - tagadhatatlanul a legtehetségesebb volt három vendégem között; így mondom, mert Julian Boufflers, akiről elbeszélésem szól, Mouton, a festő és Mouton az uszkár, gyakran vidám órákat töltöttek együtt nálam.

Tudod, felség, hogy a jezsuita atyák szívesen adnak szabadságot, mert növendékeik az előkelő, sőt a legelőkelőbb osztályból valók s ennél fogva sűrűen hívják őket haza - természetesen nem valamennyit, vadászatra, színelőadásra, vagy egyéb mulatságra. Így hát Juliant, kit atyja, a

marsall szándékosan csak ritkán hivatott haza, magammal vittem néha fűvészkertedbe, felség, ahol Mouton, ki növények és állatok között otthonosan találta magát, hébe-korba meglátogatott engem s pár erőteljes vonással valami tudós baglyot, vagy nevetséges majmot vetett papírra és ha a szorgalom meg a jókedv nem hiányzott, egyik csöndes szobámat népesítette be bokros lovaival és ivó teheneivel. Rendelkezésre adtam volt Moutonnak az egyik padlás-szobának s az egyik kertajtónak kulcsát, hadd legyen a csavargónak tanyája, ahol vásznai és vázlatkönyvei biztonságban lehessenek. Így aztán kedve szerint ki-bejárhatott nálam.

Egyszer hűvös, üdítő, záporos nyári napon, mikor természet és emberi elme csöndben, de gyorsan nyiladoz: könyves-szobámban ültem és a nyitott fóliáns meg a pápaszem fölött, a magas ablakon keresztül átrepült tekintetem a melléképület szemközt lévő padlás-szobájába, a Mouton fészkébe. Láttam ott egy szürke, hamvas gyermekfejet, mely boldog izgatottságban hajolt a vászon fölé. Mögötte bólogatott a Mouton kemény koponyája s egy szőrös kéz vezette az ifju hosszúkás, finom kezét. Semmi kétség, a szomszédban leczkét adnak a festés művészetéből. Mellettük ült Mouton, az uszkár, egy piros párnás széken, okosan és helyben-hagyólag, mintha ő kegyelmességének is nagyon kedvére való volna ez a jó multság. Jelet tettem a könyvembe és átmentem.

Posztócsizmáimban a vidáman festegetők nem hallották meg lépteimet, csak Mouton, az uszkár vett észre, de nem hagyta el párnáját s üdvözlésében csakis élénk farkcsóválásra szoritkozott. Beleereszkedtem csöndesen egy karosszékebe, hogy tanuja legyek a legfurcsább párbeszédnek, amely valaha elhangzott a te fűvészkertedben, felség. Először is a szoba zugából szemügyre vettem a képet, mely az állványra volt feszítve és szívtam a szagot, melyet a gyorsan és pazarul használt olajfestékek árasztottak széjjel. Hogy mit ábrázolt? Semmit. Esteli hangulat, csöndes folyó, amelyben néhány piros felhőcske nézegeti magát. A folyóban két tehén állott, az egyik nyelte nagyon a vizet, a másik, amelynek szája szögletéből csorgott még a víz, kényelmesen pislogott körül. Persze, Moutoné volt az oroszlánrész. De a fiu is elsajátított már némi ügyességet az ecsetkezelésben, ami csak sok, az én tudtom nélkül Moutonnal eltöltött leczkeórának lehetett az eredménye. Akár sokat, akár keveset tanult tőle a fiu, már a siker reménye, az a tudat, hogy része lehet egy genialis munkában, a fáradtság nélkül való boldog alkotásban, a teremtő kéz önkényűségében és merészségében, amelyről ő, a képzeletlen, azelőtt nem is álmodott, s amelyet csodaként bámult, mindez önérzetének annyi veresége után valódi boldogságot fakasztott a gyermekben. Szemérmes arcjai kipirultak a tüztől, a belső hév röpítette a kezét, hogy gyönyörűség volt látni és én is élénk atyai örömet éreztem.

Közben megmagyarázta Mouton a fiunak a ballagó tehén széles formáit és nehézkes mozdulatait s végezte azzal a kijelentéssel, hogy a bika alakja páratlan és egyetlen. Ez a teremtés koronája. Hogy igazán szóljak, ő természetet mondott és nem teremtést, mert ez utóbbit nem ismerte, sem a nevét, sem a mivoltát, árván és katekizmus nélkül növekedvén föl.

Kevés boldogság is elég volt ahoz, hogy veleszületett vidámsága mint szökellő forrás fakadjon ki a gyermekből. Moutonnak a szarvasmarha iránt való tiszteletét komikusnak találván, ártatlanul beszélte el Julian:

- Père Amiel ma reggel azt mondta nekünk az iskolában, hogy a régi egyiptomiak istenként imádták a bikát. Én ezt furcsának találok.

- Teremtette! - adta rá a festő tüzellel, igazuk volt. Okos emberek voltak azok a marhák. Nem igaz, Mouton? Kérem tőled, Julian, - hogy a bikafej a maga hatalmas mivoltában és fenyegető nagyságában nem istenibb-e, - hogy ezt az ostoba szót használjam - mint egy háromszög, vagy egy siket, vagy éppen egy sületlen emberi pofa. Nem igaz, Mouton? Te is érzed ezt, Julian? Amikor azt mondom, sületlen emberi pofa, az nem érinti a te Père Amieled orrát. Tisztelet, becsület neki. S Mouton, minden csúfolkodás nélkül egy szemtelen ecsetvonással az

állvány fenyőfájára egy orrot rajzolt, egy szörnyeteg orrot, egy mesebeli nagyságú orrot, mely megkaczagtatott ellenállhatatlanul.

- Látnivaló, mondta aztán egész komolyan - hogy a természet nem áll meg. Multságára volna, néha-néha ujat is teremteni. De ettől már elkésett: elfogyott a tüze.

- Père Amiel - vélte a gyermek félénken, nem köszöni meg a természetnek az orrát, mert nevetségessé teszi őt és miatta sokat kell kiállania pajtásaitól.

- Azok kölykök, mondta Mouton nagylelkűen, akiknek nincsen érzékük az iránt, a mi főnséges. De melleleg szólva, Julian, hogy van az, hogy a minap, amikor meglátogatlak az iskolában, hogy átadjam neked a mintákat; csupa béka között ültél? Tizenhárom-tizennégy esztendő között? Illik-e ez hozzád, hiszen már bajuszod is pelyhedzik s már imádottad is van.

Ez a hirtelen támadás, két ellentétes érzés kifejezését csalta az ifju arczára: boldog, de erős szégyent, és nagy siralmat, amely kiszorította a másikat. Julian fölsóhajtott.

- Elmaradtam, susogta önkénytelen kétértelműséggel.

- Ostobaság, szidta Mouton. - Elmaradtál és ugyan miben? Hát nem vagy-e korodra jól megtermett és karcsú növésű, szép ember? Ha nem fog rajtad a tudomány, ez csak azt bizonyítja, hogy józan eszű ember vagy. Lelkemre mondom, hogy én bizony szakállas vagy pelyhes koromban nem türtem volna, hogy odaültesse a tacsók közé, hanem kerekét oldottam volna azonnal.

- De Mouton, mondotta a fiu, atyám, a marsall, kívánta tőlem, hogy maradjak még egy évig a kicsinyek között. Kért, hogy tegyem meg neki ezt a szivességet.

Mikor ezt mondta, arczán az engedelmességnek és tisztelettudó szeretetnek kifejezése tükröződött, mely megkapott engem, noha egyuttal boszankodtam is a marsall miatt, aki így visszaél a gyermeki tisztelettel, s elkedvetlenül az is, hogy Julian, aki velem és mindenki mással szemben is konokul hallgatott, egy Moutont ajándékozott meg bizalmával s egy félig-embernek megnyitotta a szivét. Pedig nem volt igazam. Hiszen mi felnőtt emberek legmélyebb bánatunkat akárhányszor egy hű állatnak mondjuk el, amely térdünkre teszi a lábát s nem okos ösztön-e a természet mostoha gyermekeitől, hogy társaságukat nem a velük egyivásuak között keresik, hanem alant, ahol, úgy érzik, hogy sajnálják és kimélik őket?

- Tudod mit, folytatta Mouton, szünet után s a másik Mouton fülét hegyezte - már most sem fested rosszul a barmokat és nap-nap után haladsz. Elviszlek magammal délre, te léssz a segédem, kaptam egy megrendelést a Grignon kastélyba. Az izé... hogy is hívják, az a kövér, jókedvű nőszemély... igaz: a Sévignéné a vejéhez küld, aki kormányzó azon a környéken. Eljössz velem, táplálkozol bőségesen olajbogyóval, szabad, korlátlan madár vagy, aki repked és csipeget, ahol kedve tartja, soha többé sem irott, sem pedig nyomtatott betűre rá sem nézesz s faképnél hagyod a marsallt a méltóságával. A te hideg, kékszemű, előkelő imádottad szintén itthon marad. Azt hiszed, kópé, nem láttam csak tegnapelőtt, mikor a vén kuruzsló Versaillesben volt, hogy a vén javasasszonnyal és a nagy, kék bábuval a majmok előtt álldogáltál? Majd akad helyette egy barna, napégette portéka.

Ez az utolsó szó, amely valamivel cinikusabban hangzott, fölháborított, noha a gyermekben, amint én ismertem őt, nem tehetett kárt. Hevesen fészkelődni kezdtem, mire Julian fölkel, hogy tisztelettudó modorában üdvözljön, mialatt Mouton, anélkül, hogy egy csepp zavartottságot árult is volna el, beérte azzal, hogy a szakállába mormogta: Ez! - Mouton mélyesen hálátalan volt.

Mialatt Mouton festegetett tovább vidáman, magammal vittem a fiut a kertbe s megkérdeztem tőle, igaz-e valóban, hogy a cinikus festő fölkereste őt az intézetben, ami nekem igen érthető okokból kellemetlen volt. Julian igennel válaszolt. Megerőltetésébe került, mondotta őszintén, hogy pajtásai előtt, az udvarban, kezet szorítson Moutonnal, akinek lyukas kabátjaujjából kikandikált a meztelen könyöke, a czipője orrán meg a lábujjai tolakodtak elő. De megtettem mégis - így folytatta - s még az utczára is kikísértem, mert tanít engem és vidám órákat köszönhetek neki és szeretem is őt szívből, a tisztátalansága nélkül.

Igy beszélt a fiu, anélkül, hogy tovább is gondolt volna a dologgal és eszembe hozta azt a jelenetet, amelyet nem sokkal azelőtt figyeltem meg az intézetnek felső, a tanulók játszóterére néző árkadós folyosójáról, mikor egy beteg növendékhez hivattak volt s amelytől akkor alig tudtam megválni. Lenn vívóórát tartottak és a vívómester, egy vén, sebhelyes sergeant, aki hosszú esztendőkön keresztül szolgált volt a marsall seregében, vezérének fiát, aki még iskolapadon ült a gyermekek között, szinte szolgálai tisztelettel vette körül, mintha parancsot várna, ahelyett, hogy ő parancsolna.

Julian kitünően vívott, azt mondanám szinte, hogy nemesen vívott. A fiu az emlékezés hosszú órai alatt gépiesen a csuklóját szokta forgatni, miáltal ez szokatlanul mozgékonyvá vált. Hozzá éles szeme és biztos rohama volt. Így tehát - mint említettem - elsőrendű vívó vált belőle, aminthogy jól és rátermetten lovagolt. Mi sem lett volna természetesebb, mint hogy a mindenütt megalázott fiu éreztesse az egyetlen fölényét társaival, hogy tekintélyre tegyen szert közöttük. De nem, ezt nem tartotta magához méltónak. Mikor karddal a kezében szemben állott a felével, akár ügyes volt az, akár ügyetlen, ő egyforma udvariassággal bánt mindenkivel, soha heves vitába nem elegyedett és sohasem nevette ki azokat, akiknek hogy bátorítsa és buzdítsa őket, nagylelkűen engedte, hogy megszúrják. És így a vívóporondon, finoman és föltűnés nélkül helyreállította azt az egyenlőséget, amelyet az iskolateremben fájdalmasan kellett nélkülöznie és tanuló társai között nem is volt meg az a tekintélye, amelyet a kar erejével lehet szerezni, hanem megfeythetetlen jósága valami tartózkodással vegyes tiszteletet ébresztett bennük, amely természetesen a szellemi szegénysége iránt való - az ifju szivekben ritkán található - őszinte részvétben engedett föl. A sors mostohasága, mely annyi lelket elkészerít, nevelte és nemesítette az övét.

Kertedben bolyongva Juliannal, Sire, eljutottunk a ketreczekhez, ahol vasrácszat mögött őrzik vadállataidat. Éppen egy farkast szállásoltak el, mely tüzes szemekkel, ferde, heves járásban mérte végig börtönét. Megmutattam a fiunak, aki egy futólagos pillantás után irtózva fordult el a nyughatatlan vadállattól. A lapos koponya, az álnok szemek, a visszataszító száj s az alattomosan vicsorított fogak igazán megijeshették az embert.

Mindamellet különösnek találtam a félelmet attól a fiutól, aki már résztvett vadászatokon.

- Ej, Julian, mi van veled, mondtam mosolyogva, mire zavarodottan válaszolta:

- Ez az állat emlékeztet valakire, - de abban hagyta nyomban, mert nem messze tőlünk két előkelő hölgyet pillantottunk meg, akik lekötötték figyelmünket: egy szökdécselő öreg asszony és egy ifju leány. Mimeure grófné volt az öreg hölgy - emlékszel még rája, Sire, noha már évtizedek óta kerüli az udvart, nem figyelmetlenségből, mert határtalanul tisztel, hanem azért, hogy - amint ő mondja - nem akarja sérteni a szépérzékedet. Rút és elmés, bittal jár, mint én, eredeti és derék teremtés és látása öröömre volt.

- Jó napot, Fagon, kiáltotta felém. - Vizsgálom a füveidet s kérni akarok tőled egy pár rebarbara-bokrot a neuillyi kertembe, hiszen tudod, én is szoktam gyógyítani, és karon fogott. Üdvözljétek egymást, fiatalok. Teszik magukat, mintha most találkoznának először.

Elcsodálkozásomra és öröömre, Julian, a magábavonult, félénk fiu, minden nagyobb zavarodottság nélkül üdvözölte a leánykát, aki ujjai hegyét nyujtotta neki. Mirabelle Miramion, így mutatta be a grófné. Szép név, ugy-e, Fagon? Szemügyre vettem a szép gyermeket s eszembe jutott rögtön az a „kékszemű ideál”, akivel Mouton boszantotta a fiut.

Valóban, nagy, kék, könyörgő szemei voltak, hideg, áttetsző színe s nem egészen kifejlődött termete, mely még csak gyöngéd leánylélekről tanuskodott.

Gyermekes, harangtisztaságú hangján, mely szívhez szólott, így kezdett beszélni, miután a grófné bemutatott, mint a király háziorvosát:

- Feje az orvosoknak és a természet-búvároknak, meghajlok ön előtt e világhírű kertben, melyet népdús és csodálatraméltó székvárosában alapított az ön számára a legkegyesebb és leghatalmasabb uralkodó, kitől századunk nevét nyerte.

Ettől a körülményes, hervadt retorikától, mely arról a kis, tavaszüdeségű ajakról ömlött, annyira elképedtem, hogy átengedtem a szót a grófnénak, aki jóságos boszusággal kezdte feddeni.

- Hagyd abba már, Bellácska. Fagon elengedi a többit. Hányszor mondtam már gyermek, az alatt a három hét alatt, mióta nálam vagy, hogy barátok között - mert Fagon az és nem gúnyolódó - hagyd fel azokkal az átkozott, feszes vidéki szólásmódokkal. Így nem beszél az ember. Ez itt nem feje az orvosoknak, hanem egyszerűen Fagon úr. A botanikus kert pedig egész röviden a botanikus kert, vagy a fűvészkert, vagy a királyi kert. Páris csak Páris és nem székváros és a király beéri azzal, hogy király. Jegyezd meg ezt.

A leányka ajka fájdalmasan nyílt meg s a viruló arczon egy könnycsepp pergett végig.

Nagy meglepetésemre ekkor Julian izgatottan fordult az öregasszony ellen.

- Bocsánat, grófné, mondotta merészen és hevesen. A retorika szükséges, nélkülözhetetlen dolog és megtanulni nehéz. Csodálnom kell a kisasszonyt, hogy oly ékesen tud beszélni és ha Père Amiel hallaná -

- Père Amiel! a grófné vad kaczagásba tört ki, hogy megfájdult bele az oldala. Micsoda orra van Père Amielnek! De micsoda orra! Valóságos világorr! Képzeld el magadnak Fagon egy orrot, mely megszégyeníti a Genest abbéét! Hogy mi dolgom volt az intézetben? Az unokaöcsémért voltam - tudod, Fagon, hogy két megboldogult testvéremnek gyermekei vannak a nyakamon - unokaöcsémért voltam, a Guntramért - oh a szegény, szegény fiu - s minthogy Père Tellier, az iskolai előljáró nem volt az intézetben, addig is, amíg megjő, bevették Père Amiel osztályába a retorikai órára. Oh Isten! Oh Isten! (A grófné hasát tartotta nevetésben.) Milyen kínnal fojtottam magamba a nevetést! Először a római hölgy, aki megöli magát! A páter a vonalzót dőfte a kebelébe. Azután édesdeden félrehúzta a száját és ezt susogta: Oh keresztapám, nem fáj! De mi volt ez a haldokló Kleopatrához képest! A páter bal mellére tette a vonalzót - ez volt a vipera - és bájos szemei megtörtek. Oh, hogy nem láttad ezt, Fagon... Hi! rikoltotta hirtelen, hogy csontomig hatolt, hiszen ez is Père Tellier s rámutatott a farkasra, amelytől mintegy husz lépésre lehettünk. Valóban, Père Tellier, a maga teljes mivoltában. Menjünk a csunya állataidtól, az illatos növényeid közé, Fagon. Karodat, Julian.

- Megengedi grófné, - kérdezte ez - miért mondta ön Guntramról, hogy szegény fiu, hiszen ő most mehet a liliomok után s talán már része volt abban a szerencsében, hogy vihette a király zászlaját.

- Ah, ah! nyögte a grófné, hirtelen elváltozott arczczal s a kaczagás könyei helyett most a szomorúság könyeit hullatta, hogy miért neveztem Guntramot szegény fiunak? Mert ő már

egyáltalában nincsen, Julian. Elfujták. Csak azért jöttem ide a kertbe, mert itt sejtettek, hogy megmondjam neked, hogy Guntram elesett, képzeld csak, egy nappal azután, hogy megérkezett a seregéhez. Mindjárt szolgálatba tették s vezetett egy patrouillet, olyan vakmerően és oly hiábavaló módon, hogy egy darab ágyugolyó széjjelszakította, csakugy, mint a boldogult Turenne marsallt.

- Gondold el, Fagon: a fiu még nem is volt egészen tizenhat esztendő, de kikivánkozott az intézetből, ahol gyorsan haladt és szerencsével tanult, mert éjjel-nappal csak a muskéta járt az eszében. Aztán meg rövidlátó volt, Fagon, oly rövidlátó, hogy fogalmad sem lehet róla. Husz lépésre már csak ködöt látott. Persze, hogy én is, meg egy pár okos embere mindenáron le akartuk beszélni harcias terveiről, de semmit sem használt a szó, mert hallatlanul csökönyös volt a gyerek. Anyai aggódással szidtam a fiut, aki egy szép napon eltűnt és elszökött a te atyádhoz, Julian, aki éppen kocsira ült, hogy átvegye németalföldi parancsnokságát.

Ez, amint meg is irta nekem, megkérdezte a fiutól, hogy apai hatalom alatt van-e s amikor Guntram tagadólag válaszolt, a marsall adott neki lovat és a kíséretébe fogadta. Most odaát rothad a vakmerő kölyök - és észak felé mutatott - egy belga falucskában. De öt lánytestvérének sovány öröksége legalább egy kicsit meggyarapodott.

Leolvastam Julian arczáról, hogy mély és visszás hatással van reá játszótársának halála. Amazt a marsall elvitte magával a háborúba, a saját gyermekét pedig ott engedte tespedni az iskola padján. De a fiu oly vakon hitt az atyja igazságosságában, ha nem tudta is fölfogni, hogy fiatal homlokáról gyorsan elszállott a ború és nyilvánvaló örömmel engedett helyet.

- Te nevetsz, Julian, kiáltotta az öreg grófné iszonyodva.

- Én azt hiszem, mondta ez meggondolkozva, mintha minden egyes szó gyönyörűségére volna - hogy bármilyen körülmények között is boldogság meghalni a királyért.

Ez a lovagias, de nem éppen életkedvre valló mondás, s az a természetellenül szerencsés hang, ahogy a gyermek szólott, elkésértette a jó grófnét. Egy félig elfojtott sóhajtása tanuskodott arról, hogy megértette a fiu szenvedését és nehéz életküzdelmét.

- Kisérd Mirabellet, Julian, mondotta - s menjetek előre, amoda a pálmák felé, ne nagyon közel, mert beszélni valóm van Fagonnal s ne nagyon messzire, hogy vigyázhassak reátok.

- Milyen könnyedén lépkednek - suttozta az öreg asszony a hátuk mögött. Ádám és Éva. Ne neved, Fagon! Azért, hogy a leánynak hajporos a feje és abroncsos a szoknyája, mégis csak a paradicsomban járnak és ártatlanok is, mert rajtuk még az ifjuság hamva s tudnak szeretni tisztán, a kor fulánkja nélkül. Még az sem bánt engem, amin különbben meg szoktam ütödni, hogy a leány pár esztendővel idősebb és pár hüvelykkel magasabb - a grófné túlzott - mint a fiu. No, ha ezek sem illenek össze!

Nevetséges ezzel a leánynyal, Fagon s láttam, hogy elképedtél, mikor ez a szép gyermek olyan izléstelen formában szólított meg. Pedig a mesterséges pup alatt szépnövésű test rejtőzik. Hugom, a vicomtesse, Isten nyugtassa, afféle czikornyás teremés volt, précieuse, aki félszázaddal elkésve jött a világra s Dijonban, ahol férje a parlament elnöke volt, ő maga pedig költői ligetet tartott, a megboldogult Scudéry kisasszony körülményes stílusában és szólás-módjaiban nevelte föl a leányt. Sikerült is neki a szegény, szófogadó gyermeknek az izlését megfontani alaposan. Fogadni mernék, hogy most a maga igazi módjára cseveg a fiuval, mert egyszerű a lelke és tiszta a szive. A levegő, amelyet kilehel, tisztább, mint az, amelyet beszív. De ha holnap megint társaságba viszem s véletlenül egy nagy marha, teszem egy érsek vagy herceg mellé kerül, halálos féltében attól, hogy együgyűnek vagy semminek fogják nézni, csupa aggodalomból természetes mivoltát teleaggatja egy összefoltozott frázis rongyaival. Így aztán a szegény kis leány, közöttünk, akik világosan és czikornya nélkül beszélünk, éppen

azzá válik, amitől annyira fél: nevetséges alakká. Igazán szörnyűség s lesz bajom vele, míg helyreigazíthatom a gyermeket. És ez az ostoba ficzkó, ez a Julian, még bátorítja, hogy csak beszéljen, mint eddig szokta.

- Uff! lihegte a grófné, akit kifárasztott a mankónjárás s nagynehezen leült a kőpadra, a mirtus és babér közé, ahol a te mellszobrod áll, felség.

- Hogy a fiuról is szóljak, Fagon, kezdte újra a grófné, - őt haladék nélkül ki kell szabadítanod az iskolából. Fölháborító volt, mondom neked, fölháborító ott látni őt a gyerekek között. A marsall oly szörnyen pedáns, hogy ott engedné penészedni a jezsuitáknál! Csak azért, hogy elvégezze az osztályokat! A jezsuitáknál, Fagon! Kitapogattam én Père Amielt. Bókoltam neki a mimikájáért. Hiu számár, de van szive. Sajnálkozott a fiun és igen óvatosan, de elég érthetően sejtette velem, hogy a fiu rossz helyen van az atyáknál. Ezek a legjobb emberek a világon, de egy kicsit érzékenyek s ingerelni őket nem szabad. A marsall a lábukra hágott, de az uj előljáró nem enged tréfálni a rend becsületével és ezért az apa bűnét érezteti a gyermekkel. Azután megjedte a tulajdon őszinteségétől, körülnézett s ujját a szájára tette.

Magammal vittem a fiukat: Guntramot, a mi Julianunkat, akinek valami titka volt vele és még egy harmadik pajtásukat, Viktor Argensont, ezt már a magam multságára, mert tele van pajkossággal és jókedvvel.

Azon az estén nagyon is sokat bolondozott. Ő és Guntram vérig gyötörték Mirabellet, akit már délben én is kiszidtam egy rőfnyi hosszúságú mondata miatt.

- Szépen mondta ezt, Mirabolante kisasszony, csúfolódtak vele, de még mindig nem elég szépen! No még egy hanggal följebb, - és így tovább.

Julian védelembe vette a leánykát, legjobb képessége szerint, de csak növelte a kaczagást. A meggyötört leány hirtelen patakzó könyekbe tört ki, mire én a nagyterembe hajtottam a kölyköket és ott lapdázni kezdtem velük. Kis idő múlva aztán Julian és Mirabelle után néztem és rájuk találtam a kertben, egy csöndes padon. Amor és Psyche. Nem is pirultak el túlságosan, amikor megleptem őket.

Jegyezd meg Fagon: Julian most az én fogadott fiam és ha meg nem szabadítod az atyáktól és nem gondoskodik arról, hogy tűrhető élete legyen: hitemre mondom, hogy ezen a mankómon Versaillesba döcögök és a ránczaim daczára is ez elé viszem a dolgot. - És babérkoszorús mellszobrodra mutatott, felség.

Az öreg asszony még száz egyéb dologról csevegett, mialatt én eltökéltem magamban, hogy mihelyt bucsút vesz tőlem: beszélni fogok a fiuval alaposan.

Julian és a leányka előkerültek ismét, csöndes boldogságtól sugározva. Jelentették, hogy a grófné kocsija előállott s Julian a küszöbig kísérte a hölgyeket, míg én fölkerestem kedvenc padomat a narancsfák mellett. Gyönyörrel szívtam a finom illatot. Mouton elballagott előttem, köszönés nélkül, bántó kanaszterét füstölve, két kezét zsebeibe mélyesztve. Estéit a kerten kívül, egy kurtakorcsmában szokta befejezni. Mouton, az uszkár ellenben élénk farkcsóválással ajánlotta magát. Bizonyos vagyok benne, az okos állat kitalálta, hogy szerettem volna megmenteni gazdáját a végpusztulástól, mert Mouton, az ember, pálinkás volt, amit vagy elfeledtem, vagy rösteltem megmondani felségednek.

A fiu visszajött, ellágyulva, boldogan.

- Hadd lássam már, miket festesz és rajzolsz, mondtam én, - bizonyosan a Mouton kamrájában van az összes holmi. - Szót fogadott s hozott egész csomóval. Megnéztem minden egyes lapot. Különös látvány volt; keveréke két egyenlőtlen kéznek: Mouton szemtelen vázlatait a gyermek keze szerényen másolja és - önkénytelenül megneemesíti. Sokáig tartottam kezemben

egy kék papírlapot, melyen a fiu Moutonnak nagyító üvegen keresztül rajzolt méheit a legkülömbözőbb helyzetekben hihetetlen gonddal reprodukálta. Nyilvánvaló volt, hogy a fiu megszerette az apró állatocskát. Ha valaki akkor azt mondta volna, hogy egy ilyen lerajzolt méhecske lesz a fiu halála!

A kartonboríték fenekén egy formátlan papírlap volt, amelyre Mouton mázolt valamit, ami lekötötte kíváncsiságomat. - Ez nem tőlem való, mondotta Julian - úgy keveredett a többi közé. Szemügyre vettem a rajzot, mely furcsa paródiáját mutatta Ovidius egy jelenetének, annak, amelyben a maenadok úzik Pentheust és Bacchus, a kegyetlen Isten, a menekülő megrottására meredek hegyet növeszt előtte. Valószínű, hogy a fiu, aki néha a festő kamarájában tanulta a leczkését, Ovidius versein kínlódott egyszer s a fáradságosan fordított szövegből merítette Mouton a tárgyat. Egy ifju, tetőtől-talpig a Julian alakja, amelyet Mouton művészeme jobban ismerhetett, mint maga a fiu, egy karcsú, rohanó ifju volt a rajzon, aki halálos félelemmel néz vissza üldöző rémeire. Nem bacchansnők ezek, hanem női alakok, megtestesült rémei a képzelődésnek, gyötrő gondolatok, aggodalmak - s e szörnyalakok közül az egyik hosszú jezsuitakalapot hordott beretvált fején, kezében meg fóliánst tartott s aztán az a kopár és megmászhatatlan sziklafal, mely sötét végzetként meredezett ottan s mintha minden tekintetre megnőtt volna.

Ránéztem a fiura. Ez minden kellemetlen érzés nélkül nézte a lapot és sejtelve sem volt arról, hogy mit jelenthet. Mouton sem lehetett nagyon tisztában azzal, hogy genialis tompaságában micsoda kegyetlen jóslást vetett a papírra. Hogy elrejtsem, önkénytelenül a többi rajz közé csúsztattam, mielőtt valamennyit visszatettem volna a mappába.

- Julian, kezdtem nyájasan, panasgom van rád, hogy Moutont előbbre tetted nálamnál, hogy beavattad titkaidba, míg velem szemben jóakaratom daczára megfoghatatlan hallgatásba zárkóztál. Talán azért nem mered közölni velem bajodat, mert attól félsz, hogy én azt helyesen tudom megítélni, az igazi mértékére tudom leszállítani s neked jobban esik az, ha reménytelen évődésben emésztheted magad. Ez nem vall bátorságra.

Julian fájdalmasan húzta össze szempilláit. De még ott játszott arcán az imént élvezett üdvösségnek egy sugara.

- Fagon úr, mondotta félig mosolyogva, én az én bánatomat voltaképpen csak Moutonnak, az uszkárnak beszéltem el.

Meglepett ez az illemes válasz, amelyet nem is vártam tőle. Elcsodálkozott arczom tévedésbe ejtette a fiut. Azt hitte, hogy ostobán szólott. Kérdezzen, Fagon úr, elmondom önnek az igazat.

- Terhedre van az élet?

- Igen, Fagon úr.

- Korlátolt elméjűnek tartanak és az is vagy, de talán másképpen, mint az emberek gondolják.

- Kimondtam a kemény szót.

A fiu kezeibe rejtette szőke fejét s néma könyekbe tört ki, amelyeket csak akkor vettem észre, mikor lefolytak az ujjai között.

Meg volt törve a varázs.

- Elbeszéltem önnek az én bajomat, Fagon úr, zokogta s fölemelte fejét.

- Tedd ezt, gyermekem és légy bizonyos afelől, hogy most, miután barátok vagyunk, védelmezni foglak, mint önönmagamat. Ezentúl senkitem fog megakadni rajtad, sem te magad, sem más valaki. Örülni fogsz megint a levegőnek és a napnak s félelem nélkül láthatsz napi munkádhoz.

Hitt bennem a fiu és szemeiben fölgyuladt a remény és a bizodalom. Azután kezdte beszélni szenvedését, félig-meddig úgy, mintha már elmúlt dolgokról szólana:

- Volt egy rossz napom és a többit sem mondhatom sokkal jobbnak. Egy őszi napon történt, hogy Guntrammal a nagybátyjához, a parancsnokhoz utaztunk Compiègnebe. Gyakorolni akartuk magunkat a lövésben, ami új szórakozás volt nekünk és egyuttal próbája szemünknek.

Könnyü kétfogatú hintón kocsiztunk ki s Guntram folyton a jövőjéről beszélt. Katonai pályáról álmodozott. Egyébhez, azt mondta, nincsen kedve. A parancsnok udvariasan fogadott bennünket, de Guntram nem nyugodott addig, míg a célzóasztal előtt nem állottunk. Egyetlen lövése sem talált. Mert olyan rövidlátó, hogy nincs párja. Ajkába harapott és borzasztóan izgatott lett. Emiatt a keze is elvesztette a nyugodtságát, míg én mindig feketébe találtam, mert láttam és célzóztam. A parancsnokot elhívták és Guntram borért küldte a szolgát. Kiűrtet néhány poharat s a keze reszketni kezdett. Kidülledő szemekkel és eltorzult arccal vetette pisztolyát a gyepre, aztán újra fölvette, megtöltötte, megtöltötte az enyémet is s aztán magával vont a park sűrűjébe. Egy tisztáson fölemelte az egyiket s nyujtotta nekem a másikat. Véget vetek a dolognak! kiáltotta kétségbeesve. Vak vagyok, nem vagyok háborúba való és ha nem vagyok odavaló, élni sem akarok! Te velem jössz! Te sem vagy az életbe való, noha irigylésreméltóan tudsz löni, mert tökfegyver vagy, világ csúfja! - És Isten? kérdeztem én. - Gyönyörű Isten, csúfokodott égfelé emelve öklét - aki harci kedvet és vakságot adott nekem, neked pedig testet szellem nélkül. Birkóztunk, én kicsavartam kezéből a fegyvert és ő a cserjébe vágódott.

Attól a naptól fogva szerencsétlen voltam, mert Guntram kimondotta azt, amit tudtam, de amit önmagam előtt is lelepleztem, ahogy csak lehetett. Mindig hallottam, hogy suttoják a hátam mögött azt a szót, hogy buta, az utcán, úgy mint az iskolában s a hallásom élesedett, hogy mennél jobban halljam ezt a kegyetlen szót. Lehetséges, hogy az iskolatársaim is, akikre más-külömben nincsen panaszom, maguk között rövidség okáért csak tökfilkónak neveznek. Még az a ránczos pofájú zsemlesasszony, a Lisette, aki az intézet előtt kínálgatja a portékáját, még az is meg akar csalni, sokszor nagyon otrombán és azt hiszi, hogy szabad neki, mert mindenkítől azt hallja, hogy buta vagyok. Pedig az intézet falán ott függ az Üdvözítő képe, aki azért jött a földre, hogy igazságot hirdessen mindennek és könyörületet a gyöngék iránt.

Elhallgatott és mintha elgondolkozott volna.

Azután folytatta:

- Nem akarok jobbnak látszani, Fagon úr, mint amilyen vagyok. Vannak nekem is gonosz óráim. Semmi játékban nem osztanám el igazságtalanul az árnyékot s a napot és hogy lehet az, hogy Isten e földi versenyjátékban ólomsúlyokat aggat az egyikre s aztán azt mondja neki: Ott a cél, fuss a többivel! Oh Fagon úr, lefekvéskor, gyakran kértem a jó Istent hévvel, hogy amit éppen nagy fáradsággal megtanultam, növeszsze és izmosítsa meg fejemben az álom alatt, ami másoknál mindig így szokott lenni. Fölbredtem és akkorra elfeledtem mindent és a napvilág megijesztett.

Talán - suttogtá félnéken - igazságtalan vagyok a jó Isten iránt. Amilyen jó, talán segítene is rajtam, de ő sem teheti mindig. Nem lehetséges ez, Fagon úr? Ha aztán már nagyon is keserű volt az élet, meglátogatott álomban az édes anyám és így szólt hozzám:

- Ktartás Julian! Még jóra fordul minden.

E hihetetlen naivságok és gyerekes ellenmondások mosolyra készítették, amelybe azonban beletorzulhatott az arcom. A gyermek megijedt magától és tőlem. Azután, mintha már nagyon is bőven beszélt volna, sebesen, nem minden keserűség hián, (mert beszédközben megint szárnyát szegte benne a lélek) így szólt hozzám: Most már tudja mindenki, hogy buta

vagyok, még a király is, akitől pedig titkolni szerettem volna - Julian nyilván arra a Marlyra czélt - az atyámat kivéve, aki nem akarja hinni.

- Fiam, mondtam én s kezemet karcsú vállára fektettem, - én nem bölcselkedem veled. De hogyha van hited bennem, keresztülviszlek a hullámokon. Ugy, amint vagy, a révbe juttatlak. Igaz ugyan, hogy szép neved daczára sem fogsz hadat vezetni, sem vizen, sem pedig szárazon, de legalább csatát sem fogsz veszíteni könnyelműen, királyod és hazád kárára. Neved nem fog a történet lapjain ragyogni, mint atyádé, de ott leszen az igazak könyvében, mert tudod az ígét, hogy a lelki szegényeké a menyek országa.

Figyelj reám! Mindenekelőtt a táborba mégy és harczolsz seregünkben a királyért és a súlyosan fenyegetett Franciaországért. A golyózáporban meg fogod tudni, szabad-e élned. Hogy odajuthass, az az én gondom. Vagy ott maradsz, vagy visszajösz szivedben önbizalommal. E nélkül nem férfi az ember. Senkinek sem lesz bátorsága a szemed közé nevetni. És akkor egyszerű szolgálja léssz a királynak s megteszed kötelességedet pontosan, ahogy telik tőled. Becsületes vagy, hú vagy, ilyen emberre szüksége van a felségnek. Azok között, akik körülötte vannak, nincsenek fölös számban a becsületesek. Istállóban, vadászaton, őrségen majd csak akad számodra olyan szolgálat, amihez értesz. Saját érdemed helyett születésed előbbre tesz másoknál: tanítson ez alázatosságra. A felség, ha tanácsosai között már belefáradt a munkába, kedvét találja abban, hogy fesztelenül szóljon egy hallgatag és föltétlenül megbízható emberével. Te sokkal egyszerűbb vagy, hogyszem cselszövényekbe keverd magadat, de legalább semmiféle cselszövény nem fog tönkretenni. Hátad mögött csúfolni, gúnyolni fog a világ, mert ez a kenyere, de te nem fogsz hátratekinteni. Jó és igazságos léssz szolgálidhoz s nem engedsz elmúlni egyetlen napot sem jótétemény nélkül. Egyebekben pedig: tanulj lemondani.

A fiu hívó szemekkel nézett reám.

- Evangéliumi szavak ezek, - mondotta.

- Hát nem mond-e le mindenki, tréfálózta - még pártfogónód, Maintenon asszony, még maga a király is egy ékszerrel vagy egy tartományról? S nekem, Fagonnak, nem lemondás, talán még keserűbb lemondás volt-e részem, már a magam módja szerint? Árván, szegényen, nyomorék testtel, amely éppen a te korodban napról-napra jobban görbült és ferdült, nem választottam-e egy szigorú muzsát, a tudományt? Azt hiszed, nekem nem volt szívem, nem voltak érzékeim? Szeretet után vágyott az én szívem is, Julian! - és lemondtam örökre a lét legnagyobb gyönyörűségéről, a szerelemről, amelyet a te karcsú, szép növésű fiatalságodnak, üres fejet takaró szőke fürteidnek csak úgy odakínálnak.

Fagon azt, ami fiatalságában sok kínjába kerülhetett, most komikus pátoszszal adta elő, ami mulattatta a királyt és hízelt a marquisenak.

Elkisértem Juliant a küszöbig és Mirabelle-lel kezdtem boszantani.

- Gyorsan csináltátok, mondtam neki.

- Már így fordult, felelte elfogulatlanul. Kínózták a tanulással, sírt és bizalmat ébresztett bennem. Aztán meg hasonlít anyámhoz.

Valamely fiatakoromban hallott, divatja mult operának egy áriáját dudolva - az egyetlen, amit tudok - visszatértem padomhoz, a narancsfák elé. A táborba kell mennie, minél hamarább, mondtam magamban. Már szinte azon törtem a fejem, hogy fölnyergeltetem egyik lovamat és elhajtom a fiut a sereghez, a határra; de ez a fegyelem ellen való merészség nem illett volna a gyermekhez. Külömben is tudtuk, hogy a marsall egyelőre csak a határokat biztosította s a flandriai várakat erősítette meg, hogy még a döntő csata előtt visszatérjen Versaillesbe, a felség végleges parancsait kérni. Erre az alkalomra lestem.

Mikor az asztalon levő mappát még egyszer fölnyitottam, hogy összeigazítsam a lapokat, Pentheus és az ijesztő szikla volt legfelül, pedig meg mertem volna esküdni, hogy ezt a rajzot a középsők közé csuszattam volt...

Kevéssel azután történt, hogy a Rue Saint Honoréban, ahol nagy a tolongás, Moutont, az uszkárt, aki urát kereste: elgázolta egy kocsi. Kertedben pihen, felség, ahol Mouton, az ember, egy katalpa alatt temette el és zsebkésével ezt vágta a fa kérgébe:

II. Mouton.

És valóban, nemsokára a kutyája mellé feküdt. Könyves-szobámból megfigyeltem őt, amint kamarájában vászna előtt ült és nemcsak hogy hallhatóan beszélt uszkára szellemével, hanem kutyamódra ásított, vagy legyek után kapkodott a szájával, úgy, amint elköltözött barátja szokta volt. Vizibetegség ágyba döntötte. Gyorsan ment a dolog s mikor egy napon az ágyához léptem, kezemben az orvossággal teli kanállal, egy kimondhatatlan szóval hátat fordított jóltevőjének, arcczal a falnak fordult és oda volt.

Történt továbbá, hogy a marsall a táborból visszajött Versaillesba. Minthogy tartózkodása rövidre volt szabva, megragadtam a pillanatot. El voltam szánva, hogy kézenfogva elébe viszem a fiut s kitárom az egész igazságot.

Odahajtottam az intézethez. A főkapu közelében állott a marsall tüzes négyes-fogata - a szolgák alig tudták fékezni a lovakat - s várakozott Julianra, hogy miharabb Versaillesba vigye. A jezsuita rendház kapuja megnyílt s kitántorgott rajta Julian, de minő állapotban! A feje előrebukott, a háta meggörbült, az alakja összegörnyedt, a lábai inogtak, szeméből kialudt a világ, míg Viktor Argenson szemei, aki vezette barátját, fáklyaként lobogtak. A pompás egyenruhájú szolgák elképedve sürgölődtek ifju uruk körül, hogy a kocsiba segítsék gyorsan és óvatosan. Kiugrottam kocsimból, abban a hiszemben, hogy valami alattomos kór tört ki a fiun.

- Az Isten szerelmére, Julian, kiáltottam, mi történt veled? - Semmi válasz. A fiu rám meredt ész nélkül. Azt sem tudom, megismert-e. Átláttam, hogy a külömben is zárkózott fiu most nem fog szólni s minthogy az istálló-master is sürgetett: Kocsiba uram, vagy vissza! - mert a türelmetlen lovak ágaskodtak, - utnak engedtem Juliant, de megfogadtam magamban, hogy hamarosan követem Versaillesba. Az izgató jelenet a jezsuita rendház előtt egész sereg kíváncsit csődített össze, akiktől menekülni akartam. Megpillantottam Viktort, aki szenvedélyesen hadonázva kiáltotta szélsebesen tovavitt pajtása után: Bátorság, Julian! Meg foglak boszulni! Kocsimba löktem a gyermeket s beszállottam magam is. Hová uram? kérde kocsisom. A Faubourg-Saint-Antoine kolostorba! kiáltotta a hidegvérű gyermek, mielőtt még én felelhettem volna.

A nevezett kolostorban, amint tudod, Sire, minta-rendőrminisztered csöndes fészket rendezett be magának, ahol nem háborgatják s ahol titokban gondoskodhatik Páris közbiztonságáról. Viktor - kérdeztem a kerekek zörgése közben - mi van, mi történt?

- Óriási igazságtalanság! dühöngött a fiu. - Père Tellier, a farkas, szíjjal verte meg Juliant, pedig ártatlan! Én vagyok a hibás! Én vagyok a tettes! De én igazságot szerzek Juliannak s pisztolyra hívom ki a pátert. Ez a képtelenség s az a beismerése, hogy ő a baj okozója, annyira fölháborított, hogy hamarosan egy borsos nyaklevest adtam neki. - Nagyon jól van, mondta ő. - Kocsis, hiszen úgy mászol, mint a csiga. - Kezébe nyomta teli erszényét. - Gyorsan, csapj közéjük, hajts sebesen! Fagon úr, bizonyos lehet benne, hogy atyám elégtételt szerez Juliannak. Oh, ő ismeri a jezsuitákat, a haszontalan gazembereket és minden szennyesüket. De félnek is tőle, akár az ördögtől.

Fölszegecsnek tartottam, hogy tovább is kérdezzem az őrjöngő gyermeket, aki úgyis fog vallani az apjának s a repülő lovak már úgy vágják patkóikkal a külváros rossz kövezetét, hogy csak úgy tánczoltak a szikrák. Megérkeztünk s azonnal bebocsátottak bennünket.

Argenson egy aktacsomóban lapozgatott.

- Megrohanjuk, Argenson, - mentegetőztem.

- Dehogy, dehogy, Fagon, felelte ő, miközben kezét szorította velem s széket tolt elém. - Mi van a fiuval? Hiszen úgy izzik, mint egy kályha... Atyám! - Fogd be a szádát! Fagon ur beszél.

- Argenson, kezdtem én, - igen súlyos baleset, talán nagy szerencsétlenség történt. Julian Boufflerst - kérdőleg néztem a miniszterre (tudok a szegény fiuról, mondta ő) - megverték a jezsuitáknál s a fiu olyan állapotban kocsizott Versaillesba, amely, ha jól láttam, egy veszélyes betegség kezdete. Viktor tudja a dolgot.

- Beszélj el, parancsolta az apa. - Világosan, nyugodtan, körülményesen. A legkisebb részlet is fontos. És ne hazudj!

- Hazudni? kiáltotta a gyermek fölháborodva, - hazudjam talán ott, ahol csak az igazság segít? Azok a gazemberek, azok a jezsuiták -

- A tényeket! mondta a miniszter Radamanthus-arczczal. Viktor összeszedte magát és bámulatos világosan beszélt.

- Père Amiel retorikai órája előtt volt és mi összedugtuk a fejünket, hogy mivel tréfáljuk meg a nagyorrút. Valami ujat! kiáltották minden oldalról, - valamit, ami még sohasem volt, valami találmányt! Ekkor eszünkbe jutott -

- Ekkor eszembe jutott, javította ki az apa.

- Eszembe jutott, hogy megkérem Juliant, aki oly csinosan rajzol, hogy pingáljon nekünk valamit krétával a fekete táblára. Padjában ült, könyvébe temetkezve s a leczkét magolva, mert hihetetlenül nehezen tanul s én nyaka köré fontam karomat. - Rajzolj nekünk valamit, kértem hízelve. - Egy orrszarvút. Ő a fejét rázta. Látom, mondotta, hogy csak a jó páter akarjátok bosszantani vele és ebben én nem tartok veletek. Ez kegyetlenség. Nem rajzolok én nektek orrot.

- De egy csórt, egy baglyot, olyan mulatságosan csinálod a baglyot.

- Még egy csórt sem, Viktor.

Törtem egy kicsit a fejemet s egy ötletem támadt. A miniszter összeránczolta koromfekete szemöldökét. Viktornak bátorságot adott a kétségbeesés és folytatta: Rajzolj hát egy méhecskét, Julian, mondtam én, olyan kedvesen csinálod! - Miért ne? válaszolta ő szolgálatkészen és finom, gondos vonásokkal egy csinos méhecskét rajzolt a táblára.

- Irj valamit alája!

- Jó, ha kívánod, mondta ő s hozzáírta krétával: abeille.

- Ah, nincs fantáziád, Julian. Ez olyan szárazon hangzik.

- Hát mit irjak alája?

- Legalább azt, hogy mézelő állat, bête à miel.

A miniszter megértette azonnal az együgyű szójátékot: bête à miel és bête Amiel. - Itt van érte a jutalom, kiáltotta fölháborodva és a szójáték szerzőjének olyan pofont adott, melyhez képest az enyém czirógatás volt.

- Nagyon jó! mondta a fiu, akinek vérzett a füle.

- Tovább és fogd rövide! parancsolta az atya, hogy minél előbb eltakarodjál szemem elől.

- E pillanatban lépett be Père Amiel; föl-alá járkált, a táblára pislogatott, megértette és tette magát a hunczut, mintha nem értené. „Bête Amiel! ostoba Amiel!” hallatszott azonban először csak elszórtan, aztán egyes padokból, végre együttesben. Bête Amiel! ostoba Amiel.

Ekkor - oh borzalom - fölszakították az ajtót. Père Tellier volt, a farkas. Szaglálódott a folyosón s bedugta most ördögpfőjét.

- Ki rajzolta ezt?

- Én, felelte Julian szilárdan. Befogta volt a két fülét s tovább tanulta a leczkét s nem értett és nem tudott semmiről semmit, amint hogy egyáltalában nehéz felfogású.

- Ki írta ezt?

- Én, mondta Julian.

A farkas odaugrott hozzá, kiemelte a padból az elképedt Juliant, magához szoritotta, fölkapott egy könyvsziját és -

Az elbeszélőnek elakadt a szava.

- És te hallgattál, nyomorult, gyáva kölyök! dörögte a miniszter. - Megvetlek! Haszontalan ficzkó!

- Visitottam, mint akit ölnek, kiabálta a gyermek, - én voltam! én! én! Père Amiel is belekapaszkodott a farkasba és esküdözött Julian ártatlanságára. Hallotta is a farkas! De nekem a hajamszálát sem görbítette meg, mert én a te fiad vagyok és téged tisztelnék, tőled félnék a jezsuiták. De a marsallt gyűlölik és nem félnék tőle. És Juliannak kellett az árát megadnia. De én a farkasnak a bordái közé döföm késemet, ha nem... s zsebébe nyult a fiu.

A szigorú atya galléron ragadta, az ajtóhoz vonszolta, félkezével ajtót nyitott, kidobta a fiut s aztán elreteszelte az ajtót. A következő pillanatban ököllel dörömböltek odakünn s a gyermek ezt kiabálta:

- Veletek megyek Père Tellierhez! Tanu leszek és szemébe mondom: Szörnyeteg vagy.

- Alapjában véve, Fagon, igaza van a fiunak, mondotta a miniszter, felém fordulva hidegvérűen, anélkül, hogy hederített volna a dörömbözésre. - Mindaketten haladék nélkül fölkeressük a pátert, megrohanjuk a meztelen igazsággal, kiterítjük előtte mint egy lepedőt, kényszerítjük, hogy eljőjön velünk még ma mindjárt Julianhoz s a mi jelenlétünkben kérjen bocsánatot a megbántott fiutól. - Bot-órájára nézett. Féltizenkettő. Père Tellier nem mondott le parasztszokásairól. Pont délben szokott ebédelni, fekete kenyeret sajttal. Megtaláljuk.

Argenson magával vont. Kocsiba ültünk és tovarobogtunk.

- Ismerem a fiut, kezdte újra a miniszter, - csak egy nem világos előttem a történetében. Tény az, hogy kezdetben az atyák kényeztették s úgy bántak vele, mint a himes tojással. Pajtásai, az én kötni való fiam is panaszkodtak emiatt. Fel tudom fogni, hogy az atyák, már amilyenek, gyűlölik a fiut, mióta a marsall szerencsétlenségére leálcázta őket. De nem tudom megérteni azt, hogy ők, akiknek a marsall közömbös volt, micsoda hasznot láttak abban, hogy eleinte a gyermek iránt még sokkal több elnézéssel voltak, mint amennyi gyöngye tehetsége miatt őt megillette.

- Hm! - feleltem én.

- És éppen ezt akarom megtudni, Fagon.

- Nos hát Argenson, kezdtem vallomásomat - s meggyónok neked is felség, mert téged sértettek leginkább, - én Juliannak minden áron puha, meleg fészket akartam biztosítani az atyáknál s minthogy hathatós ajánlásom nem volt, az ember meg elszólja magát néha, Rapin és Bonhours atyáknak, akikkel egy hölgytársaságban találkozám, elbeszéltem, hogy Julian anyja kegyben volt nálad, felség. Ez a tiszta igazság. Becsületesemre, Argenson, egy szóval sem mondtam többet. - A miniszter elhúzta arcját.

Te felség, komor arcot mutatsz s nem nézel kegyelmesen. De Sire, vajjon az én bünöm-e, ha az atyák képzelőtehetsége a legtisztább dolgot kétértelművé alakította?

- Amikor aztán - így folytattam én - gyűlölni kezdték a marsallt s érdeklődni kezdtek iránta, puhatolóztak, fürkészték a maguk módja szerint, de nem tudtak meg egyebet, minthogy Julian anyja a legtisztább teremtes volt a világon, mielőtt anygallá lett volna az égben. Fájdalom, az atyák akkor jutottak tévedésük tudatára, mikor a gyermek legjobban szorult rája. Argenson bölintott.

- Fagon, mondotta a király majdnem szigorúan, ez volt harmadik és legmerészebb szabadalmad. Ha már olyan könnyelmű játékot űztél nevemmel s egy nő hirnevével, akit imádtál, hallgattad volna el legalább ezt a vakmerőségedet, még ha történeted a leghomályosabb lett volna is e vallomásod híján. És mondd meg nekem, Fagon: nem ama hirhedt jelszó szerint cselekedtél-e te is, hogy a cél szentesíti az eszközöket? Beléptél a rendbe?

- Benne vagyunk valamennyien egy kicsit, mosolygott Fagon és folytatta:

- Félúton összekerültünk Père Amiellel, aki átkozott lélek módjára szaladozott ide-oda s ráismervén kocsimra, olyan kétségbeesetten kapált kezével, lábával, hogy megállítottuk a kocsit.

Az ajtó előtt furcsábbnál furcsább arcot vágott s egy szempillantás alatt egész sereg vihogó utcagyerek csődült köréje.

- Hála a szent szűznek, hogy rátaláltam önre, Fagon úr. Juliannak, akit ön pártfogol, bántódása esett, pedig olyan ártatlan, mint a széjjelzúzott kis Astyanax - szavalt a nagyorrú. Ha látta volna Fagon úr, azt a sajátságos pillantást, melyet a fiu hóhérjára vetett! Borzalom és halálfélelem nézett ki belőle. Père Amiel lélekzetet vőn. Ha elmenekülnék tengerentúlra, oda is követne az a tekintet! Ha bezárkóznám egy sötét toronyba, az a pillantás keresztülhatolna a falon! Ha elbujnám -

- Csak el ne bujjék, tanár úr, szakította félbe a miniszter - mert arról van most szó, hogy Père Tellierrel szemtől szemben tanuvallomást tegyen. Van hozzá bátorsága - mert odamegyünk és ön is jön velünk.

- Hogyne, hogyne! erősítette Père Amiel, de szemelláthatóan elsápadott és inogni kezdett reverendájában. Père Telliert a saját rendjében is nyers, erőszakos embernek ismerik és félnék tőle.

Mikor a rendház előtt kiszálltunk, - elsőnek Père Amiel - a kocsi hátsó lépcsőjéről Viktor ugrott le, aki egész úton állott, az inas mellett. Én is megyek! - mondta daczosan. Argenson homlokát ránczolta, de belenyugodott s nem is volt kedve ellen való, hogy második tanút is vihet magával.

Père Tellier nem üzente ki, hogy nincs itthon. Argenson intett a páternek és a fiunak, hogy maradjanak az előszobában. Engedelmeskedtek, amaz megkönnyebbülten, ez kelleltenül. A tisztelendő rektor, szűk, szegényes kamrában lakott, reverendája is kopott volt s azt az egyet hordta éjjel-nappal. Hajlott háttal fogadott s nyers és vad vonásai hamis mosolyra szelidültek. - Mivel szolgálhatok az uraknak? - kérdezte édeskésen hunyorgatva.

- Főtisztelendő úr, felelte Argenson s nem ült le a poros, összetört támlájú székre, melylyel a páter megkínálta. Egy élet forog koczkán. Sietnünk kell, hogy megmentjük. A fiatal Boufflerst ma a kollégiumban tévedésből megfenyítették. Tévedésből. Egy furfangos kölyök a táblára iratott és rajzoltatott valamit a korlátolt eszű gyermekkel, egy izetlen tréfát, Père Amiel kicsúfolására, anélkül, hogy Julian Boufflersnek halavány sejtelve is lett volna arról, mire használták fel őt. Könnyű bebizonyítani, hogy az egész osztályban ő volt az egyetlen, aki ezeket az ostobaságokat rosszalta és tőle telhetőleg megakadályozta. Ha az a szóban levő csiny csakugyan az ő szőke fejében szülemlik meg, a fenytésre rászolgált volna kétségtelesenül. Így azonban borzasztó igazságtalanság esett, melyet nem lehet elég gyorsan és elég alaposan jóvátenni. Azonkívül egyéb nagy nehézség is van a dologban. Az a félreértésből megfenyített fiu elméleti tehetségére gyermek, de lelkére férfiú. Azt hitték, hogy egy suhanczot büntetnek meg és megbántottak egy nemes embert.

- Ej, ej, csodálkozik a páter, mit nem mond excellenciád! Lehet-e egy egyszerű dolgot így elcsavarni? Keresztülmentem a folyosón. Ez kötelességem. Lärmát hallok a tanteremben. Père Amiel tudós ember, dísze a rendnek, de nem tud tekintélyt tartani. Az atyák kerülnek a testi fenytést, de tovább nem lehetett túrni a dolgot, példát kellett mutatni. Belépek. Meglátom a táblán azt az izetlenséget. Megvizsgálom az ügyet. Boufflers beismeri. A többi magától értődik.

Tehetségtelen? Korlátolt? Ellenkezőleg: kitanult nagyon, csak játszsza az alamuszit. Lassú vizpartot mos. Alattomos, képmutató, hiján van minden őszinteségnek. Fájt neki? Oh a finom bőrű ifju úr! Nagyúri gyermek, ugy-e? Sajnálom, de mi Jézus-társaságbeli atyák nem teszünk különbséget személyben. Külömben is a marsall kért meg bennünket, hogy ne legyünk elnézők a gyermeke iránt. Én idősebb voltam, mikor a szemináriumban egy hiján negyven erős botütést kaptam, úgy, mint Szent Pál, aki szintén nemes ember volt. Belehaltam talán? Megvakartam a helyét, tisztesség ne essék szólván s jobban éreztem magamat, mint azelőtt.

Pedig ártatlan voltam, de ennek a megátalkodottnak az ártatlanságáról meg nem győz engem senki.

- Talán mégis, főtisztelendő úr, mondotta Argenson s beszólította a künn várakozókat.

- Viktor, bögött a páter a belépő gyermekre - te nem tetted. Teérted jótállok. Jó magaviseletű gyermek vagy. Bolond volnál, ha bűnösnek vallanád magadat, amikor senki sem vádol.

Viktor, aki daczos tartással közeledett, merészen szemébe nézett a szörnyetegnek; de bátorsága inogni kezdett. Megremegett a szive e vonások folyton növekvő vadságától s e villogó farkasszemektől.

Gyorsan végzett.

- Én csábitottam rosszra Juliant, aki semmit sem értett az egészből. Ezt fülébe ordítottam önnek, de ön nem akarta meghallani, mert gonosz ember.

- Elég, parancsolta Argenson és ajtót mutatott neki. A fiu kiment örömet. Kezdett félni.

- Père Amiel, szólt a miniszter ehez fordulva, tegye szívére kezét s vallja meg, kitalálhatta-e Julian azt a szójátékot?

A páter habozott s félénk pillantást vetett a rektorra. Bátorság, páter - súgtam neki én. Ön becsületes ember.

- Lehetetlenség, kegyelmes uram, hacsak Achilles nem volt gyáva és Thersites nem volt hős, erősítette Père Amiel, a retorikából merítvén bátorságot. Ártatlan Julian, mint az Üdvözítő.

A rektor agyagsárga arcza eltorzult a dühtől. Szokva volt hozzá, hogy a kollégiumban vak engedelmesség uralkodjék s nem tűrte el a legcsekélyebb ellenmondást sem.

- Birálni akar testvér? mondotta dühtől tajtékozva. Birálja meg először bolond gyerekességeit, amelyek kihívják a legostobábbnak gúnyját is. Én igazság szerint bántam a fiuval.

Mimikájának ez a lealacsonyítása egészen kihozta sodrából a pátert s egy pillanatra feledtetett vele minden félelmet.

- Igazságosan? jajgatta Amiel. Hányszor kértem önt, hogy nézze a fiu fölfogását és ne tegye őt tönkre. Ki felelt nékem így: Miattam akár belepusztulhat! Ki beszélt így?

- Mentiris impudenter, ordította a farkas.

- Mentiris impudentissime, pater reverende! harsogta még erősebben a nagyorrú, minden tagjában reszketve.

- El szemem elől! parancsolta a rektor, ujjával az ajtóra mutatva s a kis páter menekült, amely gyorsan csak tudott.

Mikor újra hármunkra maradtunk, így szólt a miniszter komolyan:

- Főtisztelendő úr, azzal a váddal illették önt, hogy gyűlöli a fiut. Súlyos vád! Czáfolja meg, tegye semmivé, azzal, hogy eljön velünk s bocsánatot kér Juliantól. Nem lesz jelen senki kettőnkön kívül. Rám mutatott. Ez elegendő. Ez az úr itt háziorvosa a királynak s fölötte aggódik a gyermek egészségeért. Ön elhalványul. Győzze le önmagát, akármilyen nehezebbre esik is, hogy a lenyugvó nap ne találjon haragot az ember szívében, még kevésbé igazságtalanságot.

Hibát beismerni és vezekelni! A jezsuita fogait csikorgatta.

- Mi dolgom a nazarénusokkal, így káromolta az eget megsebzett gögijében s a rút ember, mint valami démon, megnőtt szinte a szoba boltozatáig. - Én az egyház embere vagyok! Nem, a rendé! S mi közöm a fiuhoz? Nem őt gyűlölöm, hanem atyját, aki rágalmazott bennünket! rágalmazott! gyalázatosan rágalmazott!

- Nem a marsall, az én laboratóriumom volt az atyák rágalmazója, mondtam én elhűlve.

- Hamisítás! Hamisítás! - dühöngött a rektor. Azok a levelek sohasem voltak megírva! Egy ördögi csaló csempészte be valamennyit - s gyilkos pillantást vetett reám.

Bevallom, ez a hatalom és az erőszakosság, tényeknek ez a letagadása, az igazság e meghamisítása s a hazugságnak ez az igazságképpen való mutogatása elképesztett.

Père Tellier vashomlokát dörgölte. Azután elváltozott arcczal meghajolt a miniszter előtt s félig hizelkedően, félig gúnyosan mondta:

- Kegyelmes uram, én alázatos szolgája vagyok önnek, de beláthatja, nem alázhatom meg a rendet annyira, hogy bocsánatot kérjek egy fiutól.

Argenson éppen olyan ügyesen cserélt hangot. Tellier mellé állott, szája szögletében alig észrevehető, megvető mosolylyal. A páter odatartotta fülét.

- Bizonyos benne, suttogta a miniszter, hogy ön a marsall fiát fenytette meg s nem Frankhon legnemesebb vérére?

A páter összerezett. Szóbeszéd csak, suttogta vissza. Ön bolonddá tart, Argenson.

- Én nem vagyok bizonyos benne. Ilyen dolgokban bizonyosat sohasem tudhat az ember. De a pusztaság lehetősége is lehetetlenné tenné önt, mint - hiszen tudja, mit gondolok, hogy mire van ön ajánlva.

Láttam, Sire, hogy gyóntatott sötét vonásaiban, mint birkózott egymással gög és becsvágy. Hogy melyik került fölülr, nem tudtam kitalálni.

- Azt hiszem, hogy az urakkal megyek, mondta Père Tellier.

- Jöjjön, páter, szoritotta a miniszter s nyújtotta feléje kezét.

- De reverendát kell váltanom. Láthatja, ez foltos s Versaillesben találkozhatnám a felséggel. - Ezzel benyitott a mellékszobába.

Argenson benézett a válla fölött s látott egy alacsony szekrényt, pusztá állványon, szüette fiókkal.

- Engedelmmükkel, urak, susogta szégyenlősen a jezsuita, még sohasem öltözködtem át világi szemek láttára.

Argenson megfogta reverendáján. - Fog állni a szavának?

Père Tellier három piszkos ujját nyújtotta valami szentség felé, mely egy sötét szögletbe volt ragasztva, kisiklott s maga után húzta az ajtót, amennyire lehetett, mert Argenson odakapott a cipője hegyével.

Hallottuk, a szekrény fölnyilt s bezáródott újra. Két néma percz suhant el. Argenson felszakította az ajtót. Nem hitte-e el, amit Argenson a fülébe súgott s csak alkalmat keresett, hogy megmenekülhessen tőlünk? Vagy talán elhitte, de a rend egyik démonja lebirta a másikat s a becsvágyon diadalmaskodott a büszkeség? Ki láthatott volna e sötét lélek örvényeibe?

- Esküszegő! - átkozódott a miniszter, kinyitotta a szekrényt, megpillantott egy lépcsőt és lerohant. Megbotlottam s utána estem a mankómmal. Lenn egy finom modorú, fölötte elcsodálkozott arcú, előkelő noviczius került elénk, aki a páter után való kérdezősködésünkre szerényen azt válaszolta: hogy tudomása szerint Père Tellier hivatalos ügyben negyedórával ezelőtt Rouenba utazott.

Argenson nem kerestette. Könnyebben kihoznám Cerberust az alvilágból, mint azt a szörnyeteget az odujából Versaillesba! Külömben is, hol lelnénk rája, hiszen a rendnek száz olyan zuga van, ahol elbujhatik. Megyek. Hozass friss lovakat, Fagon és siess Versaillesba. Mondj el mindent a felségnek. Kezet fog szorítani Juliannal és így fog szólni hozzá: A király becsül téged, nagyon is sokat szenvedtél; - és ez mindent lemos, Fagon. Igazat adtam neki. Ez volt a legjobb, az egyetlen alapos orvosság, ha még nem volt későn.

Fagon megfigyelte a királyt sűrű, ősz szempillái alatt s fürkészte, milyen hatással van reá gyóntatóatyjának ez a leálczázása. Nem mintha kecségtette volna magát azzal, hogy a király megbánja a választását. De óvni akarta Lajost az emberiség ez ellenségétől, aki démonsárnyaival árnyékot volt vetendő egy fényességes uralomra. De Fagon nem tudott kiolvasni a legkeresztényibb uralkodó szemeiből egyebet, mint természetes részvétet annak a nőnek a fia iránt, aki egykor futólagosan megtetszett neki s meglegedettségét azzal az elbeszéléssel, melynek utjai, mint a park utjai, egyazon középpontba futottak össze. A király, mindig csak a király!

- Tovább, Fagon, parancsolta a felség s az engedelmeskedett, ingerülten, boszus kedvvel.

- Minthogy a lovak fertályórának előtte meg nem jöhettek, benéztem a rendházzal átellenben levő fürdőshöz s langyos fürdőt rendeltem, mert bágyadt voltam. Mialatt a víztől uj erőre kapott testem, keserű szemrehányásokkal illettem magamat, hogy elhanyagoltam a rám bízott fiut s elhalasztottam megszabadítását. Kis idő multán a vékony falon keresztül hangos beszélgetés zavart meg. Két polgárleány fürdött a szomszédban. - Oly boldogtalan vagyok - sipegte az egyik s kitalált egy ostoba históriát. - Oly boldogtalan vagyok! Egy pillanattal később összenevettek. Mialatt én vádoltam magamat mulasztásomért s mázsányi súlyt éreztem a lelkemen, azalatt a szomszédban két könnyüvérű nimfa vihogott s locsolta egymást.

- Versaillesban...

Lajos király most Dubois, a marquise komornikja felé fordult, aki halkán közeledett és suttogva mondta: Terítve van, felség. - Zavarsz, Dubois, mondotta a király s az öreg szolga visszahúzódott, csodálkozó kifejezéssel iskolázott vonásaiban, mert a király maga volt a pontosság.

- Versaillesban, ismételte Fagon, a marsallt asztalnál letem, néhány kollégájával. Ott volt Villars, aki izról-izre dicsekvő - hősnak is mondják és én elhiszem - s aki, amint te is tudod, felség, a legszemtelenebb koldus; ott volt Villeroy, a csatavesztő, a legsemmibb ember, aki a te kegyelmed hulladékaiból él; sötét agyvelő és nagyszerű modor; az előkelő fejű Grammont, aki tegnap a te termedben Felség, a te játékasztalaidnál, megjelölt kártyákkal megcsalt engem és Lauzun, aki mélységes elkeseredettségét és gonoszságát édes arczával takarja. Bocsáss meg, szívbeli nagy aggodalmam ríkító világossága eltorzította udvaronczaidat. Mimeure grófné is jelen volt s Mirabelle, Villeroy mellett, aki hetvenesztendős léhaságaival zavarba és aggodalomba ejtette a szegény gyermeket.

Juliant apja az asztalhoz parancsolta. Sápadt volt a fiu, mint a halál. Láttam, hogy a hideg leli s szent borzalommal néztem az áldozatot.

Vannak-e siettető démonok, akik a fölemelkedőt viharosan ragadják a magasba s az elbotlót kegyetlen rúgással taszítják a mélységbe? Elég az hozzá, hogy a beszélgetés a seregben dívó fegyelmi büntetések körül forgott. A vélemények megoszlottak. Vitakoztak, hogy egyáltalában helyénvaló-e a testi fenytés, s ha igen, milyen eszközzel, bottal, szíjjal-e, vagy pedig kardlappal? A marsall, amilyen emberséges, határozottan a testi fenytés ellen nyilatkozott, kivéve, ha föltétlenül becstelenítő vétségéről van szó s Grammont, a hamis játékos, az ő pártján volt, minthogy a becsület - mint Boileau mondja - meredek partú sziget, melyet, ha egyszer elhagy az ember, többé meg nem mászhatja. Villars, ha már meg kell mondanom, úgy hadonázott, mint egy félbolond s elbeszélte, hogy egy gránátosa, akit ő valószínűleg igazságtalanul fenytett meg, agyonlőtte magát, mire ő - Villars marsall - beleiratta napiparancsba, hogy Lafleurnek volt becsülete, a maga módjára. A gyermek téveteg szemekkel kísérte a vitakozás keresztüzét. Ütés! Becsület! Becsület! - hangzott össze-vissza. Fülébe súgtam a marsallnak: Julian beteg. Ágyba kell fektetni.

- Juliant nem szabad elkényeztetni, válaszolta ő. A fiu majd összeszedi magát. Külömben is mindjárt asztalbontás lesz. - A gavalléros Villeroy most félénk szomszédnőjéhez fordult. - Nagyságos kisasszony, mondotta orrhangon, feszengve székén, beszéljen ön és orákulumot fogunk hallani. Mirabelle, aki már parázson ült s azonkívül aggodalomban volt Julian miatt, természetesen visszaesett modorába és így felelt: Testi fenytést el nem tűrhet a legbüszkébb király egyetlen alattvalója sem: az ilyen megbélyegzett nem él tovább.

Villeroy tapsolt s megcsókolta kis ujjá hegyét. Fölkeltem, megragadtam Juliant és elvittem. Alig vették észre. A marsall bizonyosan kimentette vendégeinél.

Mialatt levetkeztettem a fiút - neki magának már nem volt ereje hozzá - így szólt hozzám: Fagon úr, oly különösen érzem magamat. Érzéseim összekuszálódnak. Alakokat látok. Bizonyosan beteg vagyok. Ha meghalnék! -

És mosolygott.

- Tudja, Fagon úr, hogy mi történt ma a jezsuitáknál? Meg ne mondja az atyámnak. Soha! Soha! Megölné.

Megigértem neki és állottam is szavamnak, noha nehezemre esett nagyon. A marsall még most sem tud róla.

Feje a párnán nyugodott már, amikor a fiu felém nyujtotta izzó kezét... Köszönet önnek, Fagon úr... mindenért... Én nem vagyok hálátlan, mint Mouton.

Ezután már fölösleges volt alkalmatlankodni felségednél. A rákövetkező negyedórán Julian már félrebeszél. Pör és itélet a természet kezében volt. A láz mind magasabb fokra hágott, az ütérsébesen lüktetett. Tábori ágyat hozattam a tágas szobába s ott maradtam mellette. A szomszéd szobában volt a marsall, odahordatta térképeit és földabroszait. Minden órában elhagyta íróasztalát, hogy a gyermek után nézzen, aki már rája sem ismert. Ellenséges pillantásokat vetettem rája.

- Fagon, van valami bajod velem? kérdezte. És én nem felelhettem neki.

A gyermek sokat beszélt lázában, de lobogó szemének körében csak nyájas, az életből elköltözött alakok lebegtek. Megjelent Mouton s Mouton, az uszkár, fölugrott az ágyra. Harmadik napon melléje ült az édes anyja.

Három látogató kopogtatott be hozzá. Viktor az ajtón kaparászott s amikor bebocsátottam, olyan megrázkódtató jajgatásba tört ki, hogy ki kellett tuszkolni. Aztán Mirabelle ujjacskája kopogott. Odalépett Julian ágyához, aki éppen nyugtalan félálomban volt és nézte őt hosszan. Keveset sirt és a tikkadó ajakra forró csókot nyomott; Julian nem tudott sem a barátról, sem a kedvesről.

Megjelent Père Amiel is, akit nem utasítottam el. Minthogy a beteg idegenül meredt rá, ugrálni kezdett az ágy körül, bolondosan és ezt kiabálta:

- Nem ismersz már, Julian, a te Père Amieledet, a kis Amielt, a nagyorrú Amielt? A gyermek közömbös maradt. Ha vannak eliziumi mezők, azt hiszem, találkozni fogok ott a páterrel, magas kalapja nélkül, jól kifejlett orrával s karonfogva fogok végigsétálni vele a mennyei kerteken keresztül.

A negyedik estén örült sebességgel vert a fiu ütere. Minden pillanatban várható volt a szélhűtés. Bementem a marsallhoz.

- Hogy van?

- Rosszul.

- Megmarad?

- Nem. Az agy kimerült. Túlerőltette magát a fiu.

- Ezt csodálom, mondta a marsall - erről én nem tudtam. - Valóban, elhiszem, hogy nem tudott róla. Béketüresem megszakadt. Szemébe mondtam az igazságot kiméletlenül és vádoltam, hogy elhanyagolta gyermekét és segítette a halálnak. A jezsuitáknál való Golgothát elhallgattam. A marsall, szó nélkül hallgatta s kissé jobbra hajtotta fejét, ahogy szokta. Pillái rángatóztak s egy könyvet láttam. Végre belátta hibáját. Katonás önuralommal szedte össze magát s belépett a betegszobába.

Az atya odaült a fia mellé, akit rettentő álmok lidércnyomása gyötört. Megkönnyítem legalább a halálát, ahogy tudom - mormogta a marsall.

- Julian - mondotta határozott hangján.

A gyermek ráismert.

- Julian, meg kell tenned a kedvemért, hogy félbeszakítod a tanulmányaidat. Velem jössz a hadsereghez. A király veszteségeket szenvedett a határon s a legfiatalabbaknak is meg kell tenniük a kötelességüket. - Ez a beszéd egy haldokló utazási kedvét kettőzte meg. Lóvásárlás... Elindulás... Megérkezés a táborba... Belépés a harczzonalba... Ragyogott a szem, de a mell hörögni kezdett.

- Az agónia - súgtam fülébe a marsallnak.

- Ott az angol zászló! Vedd el! - parancsolta az atya. A haldokló fiu a levegőbe kapott.

- Vive le roi! - kiáltotta s visszahanyatlott, mint akin keresztülment a golyó.

Fagon bevégezte és fölkel. A marquise meg volt indulva. Szegény gyermek! - sóhajtotta a király és fölkel ő is.

- Miért szegény? - kérdezte Fagon derülten - mikor úgy halt meg, mint egy hős.